

GELECEĞE DÖNÜK KURTARICI BEKLENTİSİNİN APOKALİPTİK TEMELLERİ: MESİH/MEHDİ TASAVVURUNA İLİŞKİN BİR ANALİZ*

Fadıl AYĞAN**

Öz

Geleceğe dönük bir kurtarıcı beklentisi, her dinî gelenekte nitelikleri ve faaliyetleri farklılık gösterse de dinlerin çoğunda mevcut bir inançtır. Yahudilik ve Hıristiyanlık açısından bakıldığında gerek kutsal metinlerde gerekse tarihî süreçte farklı Mesih tipolojilerinin olduğu görülmektedir. Apokaliptik dönem ve bu dönemde yazılan apokaliptik literatürde ise Mesih beklentisi önemli ölçüde değişime uğramıştır. Bu literatürde beklenen Mesih beşer üstü mitolojik bir kahraman olarak tasvir edilir. Mesih beklentisine ilişkin bölümlerde sembolik üslup ve mitolojik materyal, bu tasvir ve anlatımların temel özelliğidir. İslam'da Hz. Muhammed son peygamber olarak tanımlanmış ve kurtarıcı beklentisi inancın temel bir unsuru olarak görülmemiştir.

* Bu makale 24-25 Mayıs 2013 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesince düzenlenen Kelam Koordinasyon Toplantısı/Halkın Soruları Bağlamında Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumunda sunulan tebliğın içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

** Doç. Dr., Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı. fadilaygan@gmail.com, Orcid.org0000-0003-1013-0506.

Bununla birlikte İslam geleneğinde kurtarıcı beklentisi nüzul-i İsa ve mehdi inancı olmak üzere iki veçhesiyle varlık göstermiştir. Bu çalışmada İslam geleneğinde toplumda var olan Mesih/Mehdi tasavvuru apokaliptik gelenekle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma kurtarıcının şahsiyeti ve nitelikleri, gelmesinden önceki dönem, faaliyet göstereceği dönem, zaman tasavvuru ve sembolik üslup gibi başlıklardan hareketle yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Kelam, Mesih, Mehdi, Apokaliptik Literatür, Sembolizm, Mitoloji

APOCALYPTICAL ROOTS OF THE EXPECTATIONS OF REDEEMER: AN ANALYSES REGARDING MESSIAH AND MAHDI UNDERSTANDING

Abstract

Even if it comes with different variations, the expectation of a redeemer is very common in many religious traditions. Christianity and Judaism include different messianic typologies in terms of history and religious text. The understanding of messiah had undergone important changes in the apocalyptic period and literature. In this period the messiah was generally described as a mythological hero who is beyond human characteristics. Symbolical descriptions and mythological narrations are very common in the parts related to the redeemer. The belief in redeemer (Mahdi) has not been a focal point in the Islamic faith, because Muhammad is regarded as the last messenger. However, there are two types of expectation of a redeemer in Islamic tradition: the return of Jesus Christ and the coming of Mahdi. In this article I am going to compare the Islamic expectation of a redeemer with the apocalyptic tradition's perception of a redeemer in terms of its personality, the period before and during his era, perception of time, as well as symbolical narrations.

Keywords:

Kalam, Messiah, Mahdi, Apocalyptic Literature, Symbolism, Mythology.

GİRİŞ

Dinlerin çoğunda zamanın sonlarında yeryüzünde kurtuluşu sağlamak üzere gelecek bir kurtarıcı (savior) beklentisi mevcuttur. Her dini gelenekte nitelikleri ve faaliyetleri hakkında ayrıntılarda farklılıklar olsa da beklenen kurtarıcının ortak bazı vasıflara sahip olduğu görülür. Buna göre bu kurtarıcı, dünyanın sonunda Tanrı tarafından seçilerek gönderile-

cek, kendisine inananlarla birlikte kötülöklere savaş açacak ve yeryüzünde kötölükleri yok edecek, Tanrı'nın iradesi ve hükümlerini yeryüzünde uygulanabilir hale getirerek insanların barış, huzur ve refah içinde yaşamalarını temin edecektir.¹

İslam ile ilişkisi bağlamında çalışmamızın merkezinde Yahudi ve Hıristiyanlıkta kurtarıcı beklentisi bulunmaktadır. Yahudi ve Hıristiyanlıkta gelmesi beklenen kurtarıcı Mesih kavramıyla ifade edilir. Her iki dinî gelenekte de gerek kutsal metinler gerekse tarihî süreç bakımından Mesih inancı, merkezî bir konumda yer almaktadır. Hem Yahudilik hem de Hıristiyanlık bağlamında kurtarıcı Mesih inancı, uzun tarihî süreçte çeşitli dönüşümlere uğramış ve bu dönüşümün yansımaları söz konusu dönemlerde üretilen metinlere yansımıştır. Apokaliptik literatürde bu dönüşüm oldukça bariz olup sonraki dönemlerdeki inancı oldukça etkilemiş görünmektedir. Bu çalışmada öncelikle Yahudilikte ve Tanah metinlerinde mesihî beklentiye temas edilecek ve Hıristiyan teolojisinde kurtarıcı beklentisinin çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır. Daha sonra Apokaliptik literatürde mesihî beklentinin dönüşümü ve bu beklentinin ana temaları belirlenecektir. Sonuç olarak söz konusu arka planın, Müslüman gelenekte oluşan Mesih/mehdi tasavvuruyla ilişkisi ve etki noktaları değerlendirilecektir.

1. YAHUDİ VE HİRİSTİYANLIKTA BEKLENEN ESKATOLOJİK KURTARICI: MESİH

Zamanın sonlarında gelecek bir kurtarıcı beklentisi, Hıristiyanlığın da bir anlamda kaynağı durumundaki Yahudiliğin temel inançlarından birisidir. Mesih'in geleceği inancı aynı zamanda Yahudi iman şartlarından biri olarak tespit edilmiştir. İbn Meymûn, 13 maddelik iman esasları arasında Mesih'in geleceğine iman etmeyi zikretmektedir.² Mevcut dönemin kötü görülmesini ve geleceğe umutla bakarak kurulacak yeni bir düzen beklentisini içeren bu inanç, İsrailoğullarını kurtarıp kutsal topraklarda dini ve siyasi

¹ Fadıl Ayğın, *Son Peygamberi Müjdelemek: Beşâirü'n-nübüvve* (Ankara: İsam Yayınları, 2017), 35-36.

² Yasin Meral, *Yahudilerin Abir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih-* (Ankara: Ankara Okulu, 2019), 144.

bağımsızlıklarını sağlayacak bir mesih-kral beklentisini ifade etmektedir.³ Geleneksel Yahudi düşüncesindeki bu Mesih beklentisi uzun tarihi süreç içerisinde özellikle zor ve sıkıntılı dönemlerde canlılığını korumuş ve mesihî hareketlerin kaynağını teşkil etmiştir.

Yahudi ve Hıristiyanlıkta eskatolojik kurtarıcıyı ifade etmek üzere kullanılan kavram mesihtir. Aramice’de “Meshiha” (Meşih), Yunanca’da “Christos” olarak ifade edilen İbranice “Mashiah” (Maşiah) kelimesi, sıfat şeklinde “yağlanmış kişi” anlamına gelmektedir. Beklenen eskatolojik kurtarıcı anlamında Mesih kelimesi Tanah metinlerinde yer almaz. Klausner’e göre Mesih kelimesi bu anlamıyla ilk defa *Enoch* kitabında geçer. Bu metin araştırmacıların çoğunluğuna göre Büyük Herod (ö. M.Ö. 74-4) zamanında yazılmıştır.⁴ Mesih kelimesi Tanah’ta Tanrı’nın ahir zamanda göndereceği kurtarıcı anlamını tam olarak ifade etmemekle birlikte kavram olarak kurtarıcı mesih düşüncesi bütünüyle Tanah metinleri sonrası dönemin bir ürünü değildir. Söz konusu inancın nüvelerini Tanah metinlerinde de bulmak mümkündür. Mesih düşüncesi tarihte yaşanan sıkıntılı olayların bir sonucu olup erken dönemlerden itibaren bu sıkıntılardan kurtuluş beklentisi var olmuştur.⁵ Musa peygamber, İsrailoğullarını Mısır’daki sıkıntılı hayattan kurtaran ve dini tesis eden en önemli şahsiyet olmakla birlikte sonraki dönemde şekillenen mesih beklentisinin asıl prototipi Davud’tur. Geleneksel Yahudi düşüncesinde Davud, ideal kral ve tüm zamanlar için mesih prototipidir.

Tanah metinlerinde Mesihî beklentiye yorumlanan pasajlarda beklenen Mesih’e ilişkin niteliklerin farklılık gösterdiği görülür. Buna göre beklenen kurtarıcı askeri-siyasi özellikleri yanında “Harika öğütçü”,⁶ Tanrı’nın ruhu, bilgelik ve anlayış ruhunun üzerinde olduğu,⁷ Tanrı’nın hoşnut olarak seçtiği ve ruhunu üzerine koyduğu kulu⁸ olarak tasvir edilir. Bu manada Mesih’in seçilmişliği ve Tanrı ile insanlar arasındaki ara-

³ Joseph Klausner, *The Messianic Idea in Israel*, İng. çev. W.F.Stinespring (New York: Macmillan Company, 1955), 9.

⁴ Klausner, *The Messianic Idea in Israel*, 7-8.

⁵ Klausner, *The Messianic Idea in Israel*, 15-17.

⁶ İşaya, 9:6.

⁷ İşaya, 11:2

⁸ İşaya, 42:1.

cı konumu, Mesih kavramının peygamberlik ile ilişkili olduğunu ortaya koyar.⁹ Tanah metinlerinde beklenen Mesih düşüncesinde farklılık arz eden metin apokaliptik karakterli Daniel kitabıdır. İleride Apokaliptik literatürde mesihî beklenti ele alındığında bu metne ayrıca temas edilecektir. Yahudi dinî geleneğinde Tanah metinlerinin yanı sıra Talmud literatürü, Midraşik ve Apokaliptik literatürde farklı Mesih tasavvurları ve motiflerinin, metinlerin üretildiği tarihî konjoktürle paralel bir şekilde ortaya çıktığı görülür.¹⁰

Geleceğe dönük beklentilerin yoğun olduğu bir dönem ve coğrafyada ortaya çıkan Hıristiyanlık, Yahudi mesih düşüncesinin kavramlarını kullanarak, Eski Ahit'te öngörülen mesih beklentisinin İsa'da gerçekleştiğini iddia eder. Mesih kelimesi Yunanca'ya "Christos" olarak tercüme edilerek İsa'nın temel unvanı olarak kullanılır. Bununla birlikte Hıristiyan teolojisiindeki kristolojik anlamda Mesih ile Yahudilikteki Mesih düşüncesi farklılık gösterir. Hıristiyan Mesih doktrininde İsa, Tanrı'nın gönderdiği Mesih olmakla birlikte Tanrı'nın oğlu ve kelamının bedenleşmiş halidir. Özellikle Yuhanna İncil'inde ortaya çıkan bu inanca göre İsa, varoluş öncesi bir varlıktır. Tanrı'nın kelamı, başlangıçta vardı, Tanrı ile beraber olup Tanrı'nın kendisiydi.¹¹ İsa, Tanrı'nın kelamının bedenleşmiş hali olarak insanlar arasında yaşamıştır ve Tanrı'nın biricik oğludur.¹² O, yeryüzüne insanları günahlardan arındırmak için gelmiş, çile çekerek çarmıhta öldürülmüş, ölümünden üç gün sonra dirilmiş, Havarilerine görünmüş, akabinde göğe, Tanrı'nın katına yükselmiştir. İlk gelişle başlattığı krallığı tamamlamak üzere tekrar gelecek ve insanları yargılayacaktır. Buna göre İsa, hem mesihî beklentilerin kendisinde gerçekleştiği kişi hem de ikinci gelişi ile kurtuluşu tamamlayacak olan tanrısal kurtarıcıdır. Özellikle apokaliptik nitelikli *Va-*

⁹ Sigmund Mowinckel, *He That Cometh*, İng. çev. G. W. Anderson (New York: Abingdon Press, t.y.), 321. Tanah metinlerinde kurtarıcı beklentisinin peygamberlikle ilişkisi için ayrıca Bkz. Aygün, *Son Peygamberi Müjdelemek*, 50-93.

¹⁰ Yahudi dini literatüründe eskatolojik beklentilere dair metinlerin genel bir analizi ve bazı metinlerin tercümesi için bk. Yasin Meral, *Yahudi Dinî Literatüründe Mesih, Deccal ve Gog-Magog*, (Ankara: Ankara Okulu, 2019).

¹¹ Yuhanna, 1:1

¹² Yuhanna, 1:14.

biy kitabında mitolojik tasvirlerle bezenmiş bir şekilde Mesih'in yeniden dönüşü ve mesihî dönem ayrıntılarıyla anlatılır.

2. APOKALİPTİK LİTERATÜR VE MESİHÎ BEKLENTİ

Apokaliptik dönem veya Apokaliptik literatür kavramları, “vahiy, açığa çıkarma” (revelation) anlamına gelen Yunanca “Apocalypsis” kelimesinden türemiştir.¹³ Apokaliptik dönem M.Ö üçüncü yüzyıl ile M.S ikinci asır arasındaki devri ifade etmekte olup dünyanın sonuna dair konuların ele alındığı, dünyanın sonu hakkındaki gizemlerin açıklandığı ve yazı haline getirildiği dönemi ifade etmektedir. Apokaliptik literatür de normalde gizli olan şeyleri ifşa etme veya gelecekle ilgili bir takım bilgiler verme muhtevasında olan metinlerdir. Peygamberlik sonrası dönemde Yahudiler arasında ortaya çıkmış daha sonra Hıristiyan dünyada devam etmiştir. Bu metinlerin temel iddiası, normal bilginin sınırlarını aşan göklerin sırları, özellikle de zamanın sonları ve diğer eskatolojik konular gibi bir takım gizemli bilgileri açığa çıkarmaktır.¹⁴

Apokaliptisizmde kilit kavramlardan biri de vahiy ve esinlemedir. Bununla birlikte peygamberlik kurumundaki vahiyden farklı bir türdür. Apokalips, bir melek aracılığıyla veya göğe yükselme sonucunda elde edilmiş bir vahiy olup çoğunlukla geleceğe dönük bilgiler ve bir takım kehanetler içermektedir. Yeni Ahit metinleri içerisinde olan *Yuhanna'nın Vahyi* kitabı bu kavramla da kullanılır ve “Yuhanna'nın Apokalipsi” şeklinde adlandırılır. Bu tür eserler tarihin sonunu ilişkin tasvirlerde bulunurlar. Greko-Romen döneminde yazılan bu eserler, sadece Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından değil Grek, Mısır ve İran kültürlerinde de benzerleri kaleme alınmıştır. Apokaliptik metinlerde geleceğe dönük beklentiler ağırlıklı olarak işlenmektedir. Bu bağlamda metinler, geleceğe dönük bir takım inançlar ve beklentiler içerisinde olan toplumlar tarafından mevcut düzenin kısa bir gelecekte değiştirileceği umudunu korumak üzere kullanılmıştır. Bundan dolayı bazı coğrafyalarda bu tür metinlerin milleniarist akımlar tarafından üretildiği de

¹³ Chip Berlet, “Apocalypse”, *Encyclopedia of Millennialism and Millenial Movements*, ed. Richard A. Landes (New York: Routledge, 2000), 45.

¹⁴ David Flusser, “Apocalypse”, *Encyclopedia Judaica* (USA: Thomson Gale, 2007), II, 256-257.

düşünülmektedir.¹⁵ Apokaliptik literatür, MÖ üçüncü yüzyıldan itibaren Yahudi toplumunda oldukça etkili olmuş, Hıristiyan düşüncesini de önemli ölçüde etkilemiştir. Yahudi geleneğinin kavram ve motiflerini kullanması bakımından salt Yahudi kültürünün bir ürünü olduğu ileri sürülmüştür. Bununla birlikte her ne kadar bu eserler, peygamber metinleriyle benzerlik gösterse de mitolojik malzeme ve üslubunun kullanılması, eskatolojik konular ve sembolizmin yoğunluğu gibi unsurlar, bu metinlerde İran, Mısır ve Yunan kültürlerinin etkisini göstermektedir.¹⁶

Yahudi Apokaliptikleri temelde iki tip metinden oluşur. Birincisi tarihi apokalipsler olarak tanımlanabilecek metinlerdir. Daniel, 4 Ezra, 2 Baruch ve 1 Enoch'un bazı bölümleri bu türdendir. Bunlarda tarih, çeşitli sembolik ifadelerle kısımlandırılır ve tarihin sonuna yaklaşıldığı anlatılır. Apokaliptik metinlerin diğer türü ise öteki dünyaya ilişkin konuları tasvir eder. Bunun örneği ise I Enoch'un "Book of the Watchers" bölümüdür. Bu metinde Enoch, Tanrının katına yükselir. Melekler onu alarak evrenin sonuna kadar tüm âlemi gezdirirler. Bu tür metinlerde temel olarak göğün katlarına yükseliş motifi kullanılır. Genel olarak da 7 kat tasviri yapılır. Genel olarak bu şekilde ikiye ayrılmakla birlikte bu literatürün iki türü bütünüyle birbirinden ayrı değildir.¹⁷ Yukarıda geçen eserlerin dışında *Jübileler Kitabı* (*Book of Jubilees*), *Musa'nın Ahdi* (*Testament of Moses*), *Süleyman'ın Mezmurları* (*Psalms of Solomon*), *Baruch'un Apokalipsi* (*Apocalypse of Baruch*), *XII Patriark'ın Ahitleri* (*Testaments of XII Patriarchs*), ve *Sibyline Kehanetleri* (*Sibyline Oracles*) gibi Yahudi apokalipsleri bulunmaktadır.

Hıristiyanlık, apokaliptisizmin en yoğun olduğu dönemde ortaya çıkmıştır. Erken dönem Hıristiyanlık, apokaliptik gelenekten oldukça etkilenmiş olup apokaliptik bir hareket olarak da değerlendirilmiştir. Yeni Ahit metinleri içerisinde olan *Yuhanna'nın Vahyi* kitabı bu türün önemli örneklerinden biridir. Ayrıca İnciller ve Pavlus'un mektuplarında bazı apo-

¹⁵ Philip Davies, "Apocalyptic", *The Oxford Handbook of Biblical Studies*, ed. J. W. Rogerson-Judith M. Lieu (Oxford: Oxford University Press, 2006), 397-398.

¹⁶ Apokaliptik metinlerle diğer kültürlerdeki mitolojiler arasındaki ilişkiler için Bkz. John J. Collins, "Apokalypse", *Encyclopedia of Religion*, ed. Lindsay Jones, (USA: Thomson Gale, 2005), I, 410-411; Cengiz Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek: Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları* (İstanbul: İz Yayınları, 2003), 53-54, vd.

¹⁷ Collins, "Apokalypse", I, 409-410.

kaliptik motiflerin olduğu kabul edilmektedir. Apokaliptik terimi dünyanın sonuna ilişkin bir kavram olarak anlaşılmalıdır. Tarihin sonunu ve mevcut durumun radikal bir değişime uğramasını beklemek, Hıristiyan gelenekte oldukça önemli bir husus olmuştur.¹⁸

Hıristiyan apokaliptik literatürde Yahudi geleneğinin etkisi olmakla birlikte kendine özgü özelliklere de sahiptir. Yahudi apokaliptisizminin kavramları ve tasvirleri kullanılmakla birlikte Hıristiyan metinlerinde Mesih'in yeniden dönüşü merkezi bir konumda olmuştur. Hıristiyan apokaliptisizminin en önemli örneği *Vahiy* kitabıdır. Bunun yanı sıra *Pavlus'un Apokalipsi* (*The Apocalypse of Paulus*), *Yakub'un Birinci Apokalipsi* (*The First of Apocalypse of James*), *Yakub'un İkinci Apokalipsi* (*The Second of Apocalypse of James*), *Âdem'in Apokalipsi* (*Apocalypse of Adam*) ve *Petrus'un Apokalipsi* (*Apocalypse of Petrus*) kitapları Hıristiyan apokaliptik literatürün diğer önemli örnekleridir.

Apokaliptik metinlerin en temel konularından biri geleceğe dair beklentilerdir. Bu metinlerde, gelecek olan dönem rü'yet ve mesellere dayalı bir şekilde anlatılır. İnsanların anlayış ve duygularına uyarlanarak imaj ve sembollerle Tanrı'nın adaleti gerçekleştireceği üzerinde durulur. Metinlerdeki tasvirler aşırı yapay ve tuhaf bir görüntü arz etmekte olup eleştirel anlayış ve tarihsel bilgidenden de yoksun görülür. Bununla birlikte bu metinler, basitlik ve söyleyiş gücüyle sıkıntı içerisindeki insanlara umut telkin edebilmekte ve kurtuluş duygularını harekete geçirebilmekteydi. Bu metinler mevcut dönem ile gelecek dönem ayrımı yaparak gelecek bir altın çağdan bahseder. Buna göre mevcut durum kötülüklerin ve belaların hâkim olduğu bir devirdir. Gelecek devir ise mutluluk ve iyilikler dönemi olacaktır. Apokaliptisizmde temel düşüncelerden biri, yeni çağı başlatmak üzere gelecek Mesih fikridir. Buna göre Mesih, Tanrının krallığı, mesihî dönem, deccal ve iyi ile kötü arasındaki son savaş gibi kavramlar apokaliptik metinlerin temel konularını oluşturmaktadır. Apokaliptik literatürün vaat ettiği mutlak iyi gelecek fikrinin tarih boyunca toplumsal karşılığı olmuş, apokaliptik düşünceyle yoğrulmuş toplumlar, umutla gelecek olan mesihi ve altın çağı beklemişlerdir. Tarihi bölümlenme ve sona ilişkin tasavvurlar binyılcı olarak

¹⁸ Collins, "Apokalypse", I, 410-412.

bilinen akımları da ortaya çıkarmıştır. Apokaliptizmde kurtarıcı Mesih, çoğunlukla beşer üstü mitolojik bir kahraman olarak tasvir edilir. Tanah metinlerinde görülen siyasi ve ahlâki restorasyonu sağlayacak dünyevî bir kurtarıcı fikri, Apokaliptik dönemde eskatolojik manada bir kral düşüncesine dönüşür. Pers eskatolojisinden de etkilenecek şekilde kabul edilen apokaliptik eskatoloji, kozmik, düalist ve metafizik karakterlidir. Buna göre şu an ki zaman kötü ve geçici, gelecek olan dönem ise sonsuz, aşkın, kutsal, aydınlık, barış ve huzur dolu bir zaman dilimidir.¹⁹ Apokaliptik metinlerde Mesih ve mesihî döneme ilişkin tasvirlerin karakteristik özellikleri şu başlıklar altında incelenebilir.

2.1. Kurtarıcının Şahsı ve Faaliyetleri

Apokaliptik metinlerde beklenen Mesih, mitolojik bir karakter arz eden eskatolojik bir kurtarıcıdır. Yahudi apokaliptik metinlerinde Mesih, Davud gibi bir kral olup askeri bir kişiliğe sahiptir. O, kötülük güçlerini yenecek efsanevî bir kahraman olarak tasvir edilir. Ayrıca bu metinlerde Mesih'in cennetten geleceği veya onun yaratılış öncesi var olduğu şekilde beşer üstü tasvirler de yer alır.²⁰ Apokaliptik metinlerin mesihî ifade etmek üzere kullandıkları temel kavramlardan biri “insanoğlu”dur. Daniel, bulutların arasından gelecek insanoğluna benzer bir varlığı tasvir eder. Bu kurtarıcıya egemenlik, yücelik ve krallık verilecek, bütün uluslar ona tabi olacak, egemenliği ve krallığı sonsuza kadar devam edecektir.²¹ Enoch, onu “doğru kişi” olarak tanımlar, ona ölümden sonra dirilmek gibi olağanüstü özelliklerle atfeder ve onun günahkârların yargılanmasını gerçekleştireceğini ifade eder.²² Bu metne göre esasında o, zamanın başlarından beri var olup bedensel özellikler bakımından da üstün bir varlıktır. Tanrı onu, dünya var kılınmadan önce seçmiştir. Onun başı beyaz bir yün gibi, yüzünün zerafeti bir meleğinki gibidir. İnsanoğlu olarak ifade edilen Mesih, Tanrının seçtiği

¹⁹ Mowinckel, *He That Cometh*, 271.

²⁰ Blidstein Gerald J., “Messiah: In the Rabbinic Thought”, *Encyclopedia Judaica* (USA: Thomson Gale, 2007), XIV, 112.

²¹ Daniel, 7:13-14.

²² I Enoch, 38:1-2.

kimsedir, doğruluk yolunu tutacak, kötülere yok edecek, kralları tahtlarından indirecektir.²³

Apokaliptik metinlerin tasvir ettiği kurtarıcı Mesih, cennetten bulutlar üzerinde yeryüzüne inen, bir takım olağanüstü olaylar gerçekleştiren, beşer üstü niteliklere sahip olan ve Tanrının varlık öncesinde seçtiği bir kimse- dir. O, aynı zamanda kahramanlıklar gösteren siyasî ve askerî bir kişiliktir. Yeryüzündeki kötülük güçleriyle savaşıacak, kötülükleri ortadan kaldıracak, krallıkları yok edecek ve Tanrının krallığını kuracaktır.

2.2. Tarihin Kısımlandırılması ve Tarihin Sonu Düşüncesi

Apokaliptik düşüncede tarih sembolik ifadelerle çeşitli kısımlara ayrılır. Üç, yedi veya on rakamlarıyla, hafta veya gün ifadeleriyle tarihin dönemleri açıklanır. Ayrıca hayvan sembolizmiyle de tarihin sınıflandırıldığı görülür. *I Enoch*'ta "Animal Apocalypse" bölümünde hayvan sembolizmiyle insanlık tarihi kısımlandırılmakta ve geleceğe dönük öngörülerde bulunmaktadır.²⁴ Bu metnin yazarı İsrailoğulları tarihini 10 periyoda (hafta) ayırmakta ve kendi dönemini yedinci olarak ifade etmektedir.²⁵ Daniel kitabında Tanrı'nın ebedî krallığı kuruluncaya kadar dünyada dört krallığın kurulacağı, sembolik ifadelerle ve rü'yet yorumları şeklinde aktarılır. Bu dört krallıktan sonra yüceler yücesinin kutsalları krallığı alacak ve sonsuza kadar ellerinde kalacaktır.²⁶ Gelecek olan dönemde isyanı ortadan kaldırmak, günaha son vermek, suçları bağışlatmak, ebediyen doğruluğu ikame etmek, rü'yet ve peygamberliği mühürlemek, en kutsal olanı meshetmek için yetmiş hafta geçecektir.²⁷ Daniel kitabında yetmiş hafta yanında meshedilen önderin gelişi için yedi hafta, Kudüs'ün kuruluşu için altmış iki hafta gibi apokaliptik literatüre özgü sembolik rakamlar ve ifadelerin kullanıldığı görülür.²⁸

Hristiyan teolojisi erken dönemlerden itibaren düalist bir anlayışla bu

²³ I Enoch, 46:1-5; 48:6.

²⁴ I Enoch, 85-90. bölümler.

²⁵ I Enoch, 93:1-10.

²⁶ Daniel, 7:17-18.

²⁷ Daniel, 9:24:26.

²⁸ Bkz. Daniel, 7:13-18.

dönem ile gelecek devir arasında bir ayırım yapmıştır. Ayrıca Hıristiyan gelenegi, Yahudi tarih anlayışını devam ettirerek tarihi, her biri bin yıllık süre olan yedi döneme ayırır. Son bin yıllık zaman ise mesihî dönem olup mutlak mutluluk çağıdır. Bu tarih anlayışı Hıristiyan toplumunda milleniarist (binyılcı) olarak ifade edilen pek çok mesihî kaynaklık etmiştir. Bazı kilise babaları tarafından da desteklenen bu düşünce ve hareketler erken dönem Hıristiyan toplumunda önemli ölçüde etkili olmuştur.²⁹

2.3. Mesih Öncesi Döneme İlişkin Tasvirler

Apokaliptisizmin temel düşüncelerinden biri, mevcut dönem ile gelecek devrin farklı oluşudur. Yaşanan dönem günah ve ahlaksızlıklarla dolu olup bela ve musibetler yaşanmaktadır. Mesihî döneme yaklaşıldıkça günahlar ve musibetlerin yoğunluğu giderek artacaktır. Mesihin gelişyle bütün bu sıkıntılar bitecek Tanrının mutlak egemenliği ve mutluluk çağı başlayacaktır. Mesih öncesi dönemde dinsizlik, ahlaksızlık ve kötülüğün artması, savaşların, hastalıkların ve musibetlerin meydana gelmesine ilişkin tasavvurlar sadece Yahudi ve Hıristiyan apokaliptisizminde değil, dinî geleneklerin çoğunda bulunmaktadır.³⁰

Yahudi apokaliptik literatürün en erken örneklerinden olan *Enoch*'ta mesihî beklenti yoğun bir şekilde işlenir. Yukarıda da belirtildiği gibi Enoch, tarihi on hafta şeklinde tasnif eder. Söz konusu döneme kadar bunun yedi haftası geçmiştir. Bu dönem zulüm, adaletsizlik, sıkıntı ve baskılarla dolu bir devir olmuştur. Yedinci hafta ise inançsızlığın, kötülüklerin, ahlaksızlığın ve zulmün zirveye çıktığı ve en yoğun yaşandığı dönem olarak tasvir edilir.³¹ Sekizinci hafta itibaren mesihî dönem başlar, yeryüzüne doğruluk, adalet ve barış hâkim olur.³²

Tanah'ın apokaliptik nitelikli metni olan *Daniel* kitabında da Mesih öncesi dönemde yoğunlaşacak dinsizlik ve kaos tasvir edilir. Daniel, Nebukadnessar'ın gördüğü dört yaratıkla ilgili rüyayı yeryüzünde ortaya çıkacak dört krallık olarak yorumlar. Buna göre Mesih öncesi dönemi ifade

²⁹ Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek*, 230-233, vd.

³⁰ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdî Tasavvurları* (Samsun: Sidre Yayınları, 1997), 27-31.

³¹ I Enoch, 93:1-10.

³² I Enoch, 93:1-10.

etmekte olan dördüncü krallık ötekilerden farklı olacak, bütün dünyayı kasıp kavuracaktır. Rüyadaki on boynuz ise bu krallıktan çıkacak on kralı sembolize etmektedir. Bunlardan sonra ötekilerden farklı olarak ortaya çıkacak bir kral, ötekileri tahtan indirecek, yüceler yücesini kötöleyen sözler söyleyecek, onun kutsallarına baskı yapacak, yasaları değıştirmeye çalışacaktır. Bununla birlikte mesihî dönemde bu dinsizlik ve kötölöklere son verilecek ve egemenlik yüceler yücesinin halkına verilecektir.³³

Apokaliptik metinlerden *II Baruch*'ta da Mesih öncesi dönemde gerçeşecek kötölök ve musibetler anlatılmaktadır. Bu metinde söz konusu dönem on iki kısma ayrılmakta ve her bir devirde belirli kötölöğün meydana geleceğı ifade edilmektedir. Birinci devirde kausun başlangıcı olacaktır. İkinci devirde büyük insanlar öldürölecek, üçüncü dönemde ölümler artacak, dördüncü devirde kılıçlar çekilecek, beşinci dönemde kıtlıklar olacak ve yağmur yağmayacak, altıncı dönemde depremler ve karışıklıklar olacaktır. Sekizinci dönem ise şeytanların ve kötü ruhların çok olduğı, dokuzuncu dönem ateşin düştüğü, onuncu dönem yağmacılık ve büyük baskıların olduğı, on birinci dönem günahkârlık ve iffetsizliğin olduğı, on ikinci dönem bu sayılanların hepsinin göröleceğı bir karışıklık devri olacaktır. Bu devirler bu şekilde ayrılmakla birlikte söz konusu kötölök ve belalar birlikte karışık şekilde de meydana gelecektir.³⁴

Metinler, Mesih öncesi dönemde dinî ve siyasi krizlerin yanı sıra sosyal ve ekonomik kaos tasvirleri de yapmaktadır. *II Baruch*'a göre mesihî dönem öncesinde insanlar arasında nefret ve birbirlerini savaşa kışkırtma artacak, bayağı olanlar onurlu insanları yönetecek, değersizler başarılı insanların üstünde olacak, çoğunluk azınlığın eline teslim edilecek, hiçbir değeri olmayanlar güçlüleri yönetecek, fakirler zenginlerden çok olacak, dinsizler kendilerini kahramanların üstünde görececek, bilgiler susacak, aptallar ise konuşacaktır. Bu dönemde kargaşaya insanları kuşatacak, kimisi savaşta düşecek, kimisi acılar içinde helak olacak, kimisi de kendi kendini yok edecektir. Bütün bu kötölöklükler, acı ve sıkıntılar mesih'in gelişiyile son bulacaktır.³⁵

³³ Bkz. Daniel, 7.

³⁴ *II Baruch*, 27:1-15.

³⁵ *II Baruch*, 70:2-10.

Görüldüğü üzere apokaliptik literatürde Mesih öncesi dönem, dinsizliğin, ahlaksızlığın, kötülüğün zirvede olduğu bir dönem olarak tasvir edilir. Ayrıca siyasi olarak esaretin, dinsiz ve kötü yönetimlerin olduğu bir devirdir. Bunların yanı sıra sosyal ve ekonomik olarak adaletsizliklerin, cehaletin, fakirliğin, pek çok bela ve felaketlerin yaşandığı, ahlaki kuralların çiğnendiği bir dönem olarak tasvir edilir.

2.4. İyiler ile Kötüler Arasında Gerçekleşecek Savaşa İlişkin Tasavvurlar

Mesih öncesi dönem kötülüklerin, adaletsizliklerin, sürgünlerin yoğunlaştığı bir dönem olarak tasvir edilir. Gelecek kurtarıcı Mesih ise bu kötülükleri ve felaketleri ortadan kaldıracak bir figür olarak değerlendirilir. Geleceğe dair bu beklentiye göre Mesih, kötülük güçleriyle mücadele edecek bir kahramandır. Mesih'in karşısında da kötülük güçlerinin lideri, insanları saptıran bir figür olarak tasavvur edilir. Yahudi apokaliptisizmde bu figüre “Belial” gibi isimler verilmekle birlikte ejderha, yılan gibi bazı sembolik ifadeler de kullanılmaktadır. Söz konusu Mesih karşıtı figür daha belirgin bir şekilde Hıristiyan geleneğinde “Antichrist” olarak karşımıza çıkar. Söz konusu düalist mücadele düşüncesini oluşturan kaynak, sadece Yahudi geleneği değildir. Bu kurtarıcı ve karşısındaki kötü güçlerle mücadele tasavvuru başta İran mitolojileri olmak üzere pek çok dinî gelenekte varlık göstermektedir. Özellikle Babil mitolojilerinin bu bağlamda Yahudi apokaliptisizmini etkilediği kabul edilmektedir.³⁶ Bu tasavvura göre kurtarıcı Mesih, zamanın sonlarında ortaya çıkan bu kötülük güçleriyle mücadele ederek onları yok edecektir. Apokaliptik gelenek bu mücadeleyi gerçekleştirecek bir son savaş olarak tasvir eder.

Testament of Twelve Patriarchs'ta Mesih İsrailoğullarının düşmanlarıyla savaştığı bir figür olarak tasvir edilir. Mesih kötülük güçlerinin lideri olarak tasvir edilen “Belial”'a karşı savaşacak, intikam alarak zaferler kazanacaktır. İsrailoğullarını tutsaklıktan kurtaracak, Kudüs'ü huzurlu bir şehir haline

³⁶ Norman Cohn, *The Pursuit of Millennium* (New Jersey: Essential Books, 1957), 19; Yahudilik dışındaki diğer dinî geleneklerdeki Mesih karşıtı figürler için bk. Sankıoğlu, *Mehdi Tasavvurları*, 91-94.

getirecektir.³⁷ *Sibylline Kehanetleri*'nde Mesih karşıtı Beliar, beşer üstü bir figür olarak tasvir edilir. Beliar, yeryüzünde kötülüğü yaymak üzere insanları aldatmak için ölüleri diriltmek, dağları hareket ettirmek, denizleri yükseltmek, güneş ve ayın parlaklıklarını değiştirmek gibi bazı olağanüstü hadiseler gerçekleştirecektir. İnançsız ve ahlaksız insanlara önderlik yapacak ve pek çok inananı aldatacaktır.³⁸

Pavlusçu kristolojik Hıristiyan teolojisi, düalistik bir anlayışla mesihî dönemde tanrısal güçler ile şeytanî güçler arasında bir mücadelenin varlığını öngörür. Bu bağlamda Hıristiyan apokaliptisizmi, zamanın sonlarında şeytanî güçlerle küresel büyük bir savaşın meydana geleceğini ileri sürer. Bu savaşın sonunda inançlı insanlar bu kötülük güçlerini mağlup edeceklerdir. Daha sonra da bin yıllık bir tanrısal hâkimiyet dönemi başlayacaktır. Hıristiyan beklentide zamanın sonlarında gerçekleşecek bu süreçte Mesih'in yeniden dönüşü merkezi bir konumda yer almaktadır. Mesih, bu binyıllık süreçte yeryüzünü yönetecektir.³⁹

Vahiy kitabı gerçekleşecek eskatolojik son savaşı armagedon olarak isimlendirir. Armagedon İbranice bir kelime olup savaşın gerçekleşeceği yerin ismi olarak geçmektedir.⁴⁰ Bu ifadelerden dolayı Hıristiyan geleneğinde erken dönemlerden itibaren İsa-Mesih'in önderliğinde kötü güçlerle yapılacak eskatolojik savaşa bu isim verilmiştir. Günümüze kadar Hıristiyan milleniarist akımlar, bu son savaşın gerçekleşmesini beklemişler; zamanımızda beklemeye devam etmektedirler. Ayrıca Mesihî düşüncenin tarihî süreçle irtibatında olduğu gibi tarihin belli dönemlerinde gerçekleşen savaşlar Armagedon olarak değerlendirilmiştir. Örneğin iki büyük dünya savaşı, Armagedon olarak nitelendirilmiştir. Buna benzer şekilde Batı dünyasının komünizmle mücadelesi veya İslam dünyasıyla ilişkileri eskatolojik savaş ile ilişkilendirilmiştir.

2.5. Mesihî Döneme İlişkin Tasvirler

Yahudi ve Hıristiyan kurtarıcı düşüncesinde mesihî dönem mutlak bir

³⁷ Testament of Daniel, 5.

³⁸ *Sibylline Kehanetleri*, 3:63-71.

³⁹ Berlet, "Apocalypse", 45.

⁴⁰ Vahiy, 16:16.

iyilik ve mutluluk çağıdır. Yahudi geleneğinde İsrailoğulları ve Kudüs merkezli bir siyasî ve sosyal kurtuluş düşüncesi yanında evrensel bir şekilde tabiatın işleyişinde, dinî ve ahlâkî yaşamda mükemmellik tasavvuru da söz konusudur. Hıristiyan geleneğinde de Mesih merkezli bir kurtuluş ile iyilik ve mutluluğun hâkimiyeti öngörülmüştür. Apokaliptik düşünce düalistik bir tarih anlayışına sahip olup mevcut dönem ile gelecek dönemin ayrımını temel alır. Gelecek mesihî dönemde ise bir altın çağ tasavvuru söz konusudur. Bu dönem her türlü iyilik, mutluluk ve bereketin zirvede olduğu bir devirdir. Siyasî ve sosyal bakımdan acı, sıkıntı ve musibetler yaşayan toplumların bir üretimi olması bakımından apokaliptik literatürde gelecek mesihî dönem adaletsizliklerin, sürgünlerin, acı ve felaketlerin olmadığı, barış, huzur, refah ve bereketin yaşandığı bir devir olarak tasvir edilir.

Mesihî dönemde öncelikle dinî ve ahlâkî bakımdan mükemmellikler yaşanacaktır. Bu dönemde Tanrının mutlak egemenliği yaşanacaktır. İnsanlar daha önce çiğnedikleri ve uymadıkları Tanrının yasa ve buyruklarına mutlak itaat edecek, doğruluk yoluna gireceklerdir. Mesihî dönemde şeytan ve diğer kötü varlıklar olmayacak ve bunlar insanlara ulaşamayacaklardır. Dolayısıyla insanlar gûnahtan uzak yaşayacaklardır.⁴¹

Mesihî dönem, siyasî ve sosyal bakımdan da mükemmel bir devir olacaktır. Daha önceki dönemlerde insanlığı kasıp kavuran savaşlar sona erecek ve mutlak bir barış devri gelecektir. İnsanlar barış içerisinde topraklarını ekip biçecek, ülkede barış hâkim olacak, savaşıacak herhangi bir düşman kalmayacak, dolayısıyla insanları kaygıya sevk eden herhangi bir durum olmayacaktır.⁴² Barış ve adaletin hâkim olduğu bu dönemde huzur ve mutluluk, sadece insanları değil, tüm varlığı kapsayacak şekilde tasvir edilmektedir. *Sibylline Kehanetleri*'ne göre bu dönemde kurtlar ile kuzular birlikte otlayacak, leoparlar çocuklarla birlikte beslenecekler, ayılar buzağularla beraber kalacaklardır. Etobur aslanlar inekler gibi yemlikte saman yiyecek, küçük bir çocuk onları bağlayıp güdecektir. Yılanlar çocuklarla uyuyacak ancak onlara zarar vermeyeceklerdir. Zira onun döneminde bütün hayvan-

⁴¹ Jübileler, 23:26-29.

⁴² I Makkabiler, 14:8-15.

lar zararsız kılınacaktır.⁴³ Mesihî dönem, bunların yanı sıra bereket ve bolluğun olduğu bir dönem de olacaktır. Söz konusu dönemde toprak ve ağaçlar bol bir şekilde ürün verecektir. Ülkede bütünüyle bir bolluk olacaktır.⁴⁴ Hıristiyan apokaliptik geleneğine göre mesihin krallığında bolluk zirvede olacaktır. Yağmurlar her sabah ve akşam yağacak, yeryüzü insanların emeği olmaksızın meyve ve sebzeyle dolup taşacaktır. Bal, bolluk içerisinde kayalardan fışkıracak, süt ve şarap çeşmeleri dolup taşacaktır. Ormanların vahşi hayvanlarının vahşilikleri gidecek, evcil hayvan olacaklardır. Tanrı her şeyi bollukla ve günah olmaksızın verecektir.⁴⁵

3. İSLAMİ GELENEKTE MESİH/MEHDİ TASAVVURU

İslam geleneğinde kurtarıcı düşüncesi, Yahudi ve Hıristiyan geleneğindeki gibi inancın temel unsurlarından biri olarak gelişmemiştir. Kur'an'da, yukarıda ele alındığı şekliyle yeryüzünde gerçekleşecek bir altın çağ tasavvuru olmadığı gibi bir kurtarıcı beklentisine de kesin bir şekilde yer verilmez. Bilakis önceki dinî metinlerin aksine ilahî mesajı getiren peygamberin nübüvvet zincirinin son halkası olduğu bildirilir. Bununla birlikte Müslüman geleneğinde geleceğe dair beklentiler ve bunlar içerisinde bir kurtarıcı beklentisi yaygın halk inancı olarak gelişmiştir. İslamî gelenekte bu beklenti, Hz. İsa'nın yeniden gelişi (nüzul-i İsa) ve Mehdi inancı şeklinde kendini gösterir. Kuşkusuz bu inancı oluşturan rivayetlerin hadis tekniği açısından analizi, bu inancın kaynağı açısından ayrıntılı bir inceleme ve değerlendirme, bu çalışmanın hedefi olmadığı gibi sınırlarını da aşacaktır. Biz burada çalışmamızın çerçevesi gereğince bu beklentinin ana temalarını tasvirî bir şekilde ele alarak yukarıda değindiğimiz apokaliptik tasavvurlarla örtüştürdüğü noktalara dikkat çekeceğiz. Sonuç kısmında bu inanç, Kur'anî perspektif ve kelamî bakış açısıyla ayrıca değerlendirilecektir.

3.1. Nüzul-i İsa

İslam geleneğinde geleceğe dönük beklentiler içerisinde en belirgin ola-

⁴³ Sibylline Kehanetleri, 3:780-795.

⁴⁴ I Makkabiler, 14:8-11.

⁴⁵ Norman Cohn, *The Pursuit of Millennium* (New Jersey: Essential Books, 1957), 11-12.

nı nüzul-i İsa olarak ifade edilen kıyametin kopmasından önce Hz. İsa'nın yeniden yeryüzüne inişidir. Kur'an'da Hz. İsa'nın ahir zamanda tekrar yeryüzüne gelişine dair açık bir beyan söz konusu değildir. Bununla birlikte bazı ayetlerden hareketle bu inanç temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Hz. İsa'nın vefat ettirilerek, Allah'ın katına yükseltildiği (Âl-i İmran 3/55) ile Yahudilerin onu öldürmedikleri, asmadıkları, bilakis olayın onlara öyle gösterildiği ve sonuçta Allah'ın onu kendi katına yükselttiğini (en-Nisa 4/157-158) bildiren ayetlere dair İslam geleneğinde farklı görüşler dile getirilmiştir. Müfessirlerin bir kısmı ayetlerde geçen "teveffa" kelimesinin yeryüzünden almak, göğe yükseltmek anlamına geldiğini belirtmiş, bir kısmı ise bunun gerçek ölüm olmadığı, uyku hali olduğunu ifade etmiş, diğer bir bölümü ise bu kelimenin hakiki ölüm anlamına geldiğini kabul etmiştir.⁴⁶ Nüzul-i İsa inancını kabul eden bilginler, bu ayetlerdeki "teveffa" kelimesinin hakiki ölüm anlamına gelmeyeceğini vurgulamışlardır. Göğe yükseltilmesinin yanı sıra kıyametten önce dünyaya tekrar döneceğine ilişkin inanç da Kur'an'dan ayetlerin tevili yoluyla temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Âl-i İmrân 46, Nisa 159 ve Zuhuruf 61 ayetleri yorumlanır. Âl-i İmran 46. ayet, Hz. İsa'nın hem beşikte hem de yetişkinlikte (kehl) insanlarla konuşacağını bildirir. Burada "kehl" kavramından hareketle bu ayetin Hz. İsa'nın tekrar yeryüzüne ineceğinin delili olduğu savunulmaktadır. Buna göre ayette Hz. İsa'nın konuşması mucize olarak aktarılmaktadır. Yetişkinliğinde konuşması ancak zamanın sonlarında yeniden dünyaya dönmesi halinde bir mucize olarak değerlendirilebilir.⁴⁷ Nisa 59. ayette, kitap ehlinin her birinin ölümünden önce ona mutlaka iman edeceği bildirilmektedir. Bu ayetteki zamirler, nüzul-i İsa inancını temellendirmek üzere Hz. İsa'ya hamledilerek tevil edilir. Buna göre Hz. İsa yeryüzüne tekrar geldiğinde ölümünden önce Ehl-i kitabın tümü ona iman edecektir. Ancak müfessirlerin bir kısmı "kalbe mevthi" ifadesini her bir kitap ehlinin kendisine de hamletmekte veya inanılan kişinin Hz. Muhammed olduğunu

⁴⁶ Bkz. Taberi, *Câmiu'l-beyân fi te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 2000), VI, 455-458; Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an* (Riyad: Dâru Alemi'l-Kutub, 2003), IV, 100-102; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1981), VIII, 74-76.

⁴⁷ Bkz. Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 416-420; Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 88-92.

savunmaktadır.⁴⁸ Nüzul-i İsa inancının temellendirmek için tevil edilen bir diğer ayet Zuhruf 61'de yer alan “O kıyametin bir bilgisidir” mealindeki ayettir. Bu ayetteki zamir de Hz. İsa'ya hamledilmekte ve onun kıymetin alameti olarak yeryüzüne tekrar gelişi savunulmaktadır. Bununla birlikte bu ayet Kur'an'ın kıyamet hakkında bilgi vermesi olarak da tefsir edilmiştir.⁴⁹ Yukarıda da ifade edildiği üzere bu üç ayet kat'î bir delalet ile Hz. İsa'nın yeryüzüne inişinden söz etmemektedir. Aksine bu ayetler kabul edilen bir inancı desteklemek üzere te'vil edilmektedir. Bununla birlikte tam aksi görüşler de söz konusu olmuştur. Çalışmamızın çerçevesini aşmamak için bu özet bilgiler ile yetineceğiz.

Hadis külliyyatında ise Hz. İsa'nın kıyamet alameti olarak yeryüzüne tekrar ineceğine ilişkin bilgiler mevcuttur. Buna göre Hz. İsa, deccâl ortaya çıktıktan sonra Şam'ın doğusunda bir minareye inecek, Müslümanlar arasında adaleti hâkim kılacak, haçı kırıp domuzu öldürecek ve cizyeyi kaldıracaktır. Nefesiyle kâfirleri öldürecek, deccâli öldürdükten sonra yedi veya kırk yıl yaşayacak, daha sonra Şam tarafından esen bir rüzgârın etkisiyle bütün müminlerle birlikte vefat edecektir.⁵⁰ Taberî, İbn Kesir, Keşmirî ve M. Zahid Kevserî gibi âlimler, nüzûl-i İsa'ya ilişkin bu rivayetlerin mütevatir olduğunu söylerken, Reşid Rıza ve Abdülkerim el-Hatib gibi bazı son dönem âlimler, bu görüşü reddeder. Sünnî kelamcılar, selefiyye ve Şia, gerek Kur'an'da yer alan ilgili ayetler gerekse buna ilişkin rivayetlerin çokluğu dolayısıyla Hz. İsa'nın kıyamet öncesinde yeniden dünyaya döneceğini bir inanç kabul etmektedir. Mutezile kelamcıları ile birlikte Ahmed Emin, Ebu Reyve ve Muhammed İzzet Derveze gibi çağdaş âlimler ise bu inancı reddetmektedirler. Said Nursi ve Muhammed Abduh gibi âlimler ise bu inancın reddedilmesini doğru bulmamakta bununla birlikte ilgili ayet ve hadisleri tevil etmek suretiyle bunu Hz. İsa'nın manevi şahsiyetinin ortaya çıkacağı ve ahlaki değerlerin Hıristiyanlar arasında yaygınlaşacağı şeklinde yorumlamışlardır.⁵¹ Biz çalışmamızın çerçevesi gereği bu tartışmalara

⁴⁸ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 379-389.

⁴⁹ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 631-633.

⁵⁰ Bkz. Buhârî, “Büyü”, 102, “Enbiyâ”, 49; Müslim, “İmân”, 242-243, 247, “Hac”, 216, “Fiten”, 34, 39, 110; Ebû Davud, “Melâhim”, 12, 14; Tirmizî, “Fiten”, 21, 54, 59, 62.

⁵¹ Bkz. İlyas Çelebi, “İsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,

girmeyeceğiz. Gerek önceki devirlerde gerek çağdaş dönemde buna ilişkin yeterli çalışmalar yapılmış durumdadır.⁵² Mehdi inancına genel bir bakış yaptıktan sonra Mesih/mehdi tasavvurunun yukarıda ele aldığımız çerçevede apokaliptisizmle ilişkisini ele alacağız.

3.2. Mehdi İnancı

İslam geleneğinde ahir zamanda gelecek kurtarıcıyı ifade etmek üzere mehdi kavramı kullanılmıştır. Mehdi kelimesi “hidayete ermek” anlamındaki Arapça “hdy” kökünden türemiştir. Etimolojik kökeni bakımından “hidayete erdirilen, kendisine doğru yol gösterilmiş kimse” anlamına gelmektedir.⁵³ Eskatolojik kurtarıcı bağlamında terim anlamı ise ahir zamanda ortaya çıkacak, yeryüzünde zulüm ve sıkıntıları sona erdirerek adalet ve mutluluğu hâkim kılacak, Allah’ın seçtiği bir liderdir. Kur’an’da kurtarıcı anlamında Mehdi düşüncesine yer verilmez. Bu kavram terim anlamıyla İmam Malik, Buhârî, Müslim ve Nesâi gibi hadis âlimlerinin eserlerinde yer almazken Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Ebû Davûd ve İbn Mâce bu konu ile ilgili rivayetleri nakletmişlerdir.⁵⁴ Kalam âlimlerinin çoğunluğu da eserlerinde bu inançtan söz etmemiş, inanılması gereken bir akide olarak değerlendirilmemişlerdir. Bu bağlamda İslamî inancın esas unsurlarından biri

2000), XXII, 472-473.

⁵² Nüzul-i İsa’ya ilişkin yorumlanan ayetler ve ilgili rivayetlerin değerlendirmeleri ile konuya ilişkin bazı çalışmalar için bk. Suyûti, Celalüddin Abdurrahman, *Nüzulü İsa b. Meryem Abire’z-Zeman* (Beyrut: Darü’l-kütübü’l-ilmîyye, t.y.); Muhammed Enver Şah el-Keşmirî, *et-Tasrih bima Tevatere fi Nüzulü’l-Mesih* (Haleb, 1992); M. Zahit el-Kevseri, *Nazra Abira fi Meza’imi Men Yunkiru Nuzulü İsa Kable’l-Abira* (Kahire, 1987); Zeki Sarıtoprak, *İslam İnancı Açısından Nüzul-i İsa Meselesi* (İzmir 1997); Mahmut Şeltût, “İsa’nın Ref’i”, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (1978), 319-324; M. Hayri Kırbaşoğlu, “İsa’yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi”, *İslâmiyât*, 3/4 (2000), 147-168; Erkan Yar, “Müslüman Düşüncede İsa’nın Dünyaya İnişi Paradigması”, *Dini Araştırmalar*, 4 (2001), 141-159; Mahmut Aydın, “Hz. İsa’nın Akibeti Sorunu, Mesih Mehdi Tartışmaları”, *VI. Kur’an Sempozyumu: Kur’an ve Risalet* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 225-257; Muhammed Emin Eren, “Tarihsel Bağlam ve İsrâiliyyâtın Rivayetlerin Oluşumundaki Etkisi- Nüzulü İsa İle Alâkalı Bir Rivayet Bağlamında-”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2011), 255-292; Veysi Ünverdi, *Hz. İsa’nın Nüzulü Probleminin Kelamî Açudan Değerlendirilmesi* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

⁵³ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Daru Sadr, t.y.), “Hdy” md.

⁵⁴ bk. A.J. Wensinck, *el-Mucemül-Müfbes li-Elfâzi’l-Hadisi’n-Nebevi* (Leiden, 1936), “hdy” md., VII, 72-80.

olmadığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte hadis külliyyatındaki rivayetler aracılığıyla bu inanç Müslümanlar arasında yaygınlaşmıştır.⁵⁵

Mehdi kavramı terimsel anlamıyla Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinden sonra hilafetin Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin hakkı olduğunu iddia eden Şii gruplar arasında ortaya çıktığı kabul edilir. Buna göre Hz. Hüseyin şehit edildikten sonra Muhtar es-Sakafi ve Keysâniyye'den bir grup Hz. Ali'nin oğullarından Muhammed b. Hanefiyye'yi Müslümanların halifesi ilan etmiş, vefatından sonra ise onun ölmediğini, Radva dağında bulunduğunu, ahir zamanda geri gelerek yeryüzünde adaleti hâkim kılacağını iddia eder. Böylelikle İslam geleneğinde mehdilik düşüncesi hicri I. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya atılmış ve diğer Şiilere intikal ederek Müslümanlar arasında yaygınlaşmaya başlamıştır.⁵⁶ Mehdilik düşüncesi öncelikle ilk Şii gruplar arasında ortaya çıkmış, daha sonra İmamiyye Şia'sının temel inanç esaslarından olmuşsa da tarihî süreçte Sünniler arasında da kabul edilen bir inanç haline gelmiştir.⁵⁷

İmamiyye Şia'sına göre Mehdi, Muhammed b. Hasan olup olmamış, insanlardan gizlenmiştir. Ahir zamanda Deccal'in ortaya çıkışından sonra gelecek, Allah'ın buyruklarına itaat edilmesini sağlayacak, iktidarı ele geçirecek zulmü ortadan kaldıracak ve adaleti hâkim kılacaktır. Mehdi siyasi, sosyal ve dinî bir kaos ortamı, çeşitli sıkıntı ve belaların gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkacak ve bütün bu kriz ve musibetleri sona erdirecektir.⁵⁸

⁵⁵ Mehdilik ile ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi ve İslami bir inanç olarak kabul edilip edilmeyeceğine ilişkin çalışmalar için Bkz. Avni İlhan, *Mehdilik* (İstanbul, 1993); Mahmut Çınar, *Tarih ve Günümüzde Mehdilik* (İstanbul: Rağbet Yayıncılık, 2013); Özkan Şimşek, *Mehdilik ve Nüzul-i İsa Tartışmaları: İslam'ın Klasik Çağında Eskatolojik Kurtarıcı İnancı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019); İzmirli İsmail Hakkı, "Mehdi Meselesi", (sadeleştiren: Ali Duman), *Hikmet Yurdu*, 3/6 (Temmuz-Aralık 2010), 339-346.

⁵⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), XXVIII, 371.

⁵⁷ Mehdi inancının Şii'likten Ehl-i Sünnet'e geçtiğine ilişkin tartışmalar için bk. İbrahim Kutluay, "İmamiyye Şiâsi Hadis Literatüründe Mehdiye Dair Rivayetlerin Sünnî Kaynaklarla Mukayesesi: Mehdi Telakkisi Ehl-i Sünnet'e Şia'dan mı Geçti?", *Uluslar arası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası, 2018), 399-432. İslam kültüründe farklı akımlardaki Mehdi tipolojileri hakkında bk. Sönmez Kutlu, "Beklenen Kurtarıcı İnanışına Dayalı Siyasi ve Dinî Hareketlerde Mehdilik Tipolojileri", *Beklenen Kurtarıcı İnancı* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 291-351.

⁵⁸ Bk. Mustafa Öz, *İmamiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı* (İstanbul: M.Ü.İ.F.Vakfı Yayınları, 1995), 77-83.

Sünnîler arasında Mehdi düşüncesi Hz. Peygamber'e atfedilen rivayetler aracılığıyla yayılmıştır. Buna göre Mehdi kıyamet alameti olarak ortaya çıkacak, Hz. Peygamber'in soyundan olacak, adı onun ismine uygun olacak, ilahî buyrukları hayata geçirecek, meleklerden oluşan orduların desteğiyle bütün dünyaya hâkim olacaktır. Yedi yıl süren bir iktidardan sonra Hz. İsa gökten inecek ve deccâli birlikte öldürdükten sonra yönetimi ona devredecektir.⁵⁹

Çerçevesini çizdiğimiz Mesih/mehdi tasavvuru, Müslüman geleneğin geleceğe dönük kurtarıcı beklentisini oluşturmuş ve tarihî süreçte bir akide halini almıştır. Bu inanca dayanak olarak gösterilen ayetlerin delaleti veya rivayetlerin sıhhat dereceleri ve delaletleri ayrı bir konu teşkil etmektedir. Bu çalışmada temel hedefimiz söz konusu tasavvurda yer alan apokaliptik temaları tespit etmektir. Mesih/mehdi tasavvurunun, apokaliptik beklentiyle örtüştüğü noktaların olduğu görülmektedir. Apokaliptik literatürün gerek üslup gerekse muhteva bakımından özellikle fiten edebiyatına etkilerinin olduğu kabul edilmektedir.⁶⁰ Yahudi ve Hıristiyan kültür, sadece hadis literatürünü değil, başta tefsir olmak üzere diğer İslâmî disiplinleri de etkilemiştir. İsrailiyât olarak terimleşen bu etki, Yahudi ve Hıristiyan kültürün Hz. Peygamber, sahabe ve tabiine atfedilen rivayetlere yansımını ifade etmektedir. Söz konusu etkileşimin önemli unsurlarından biri apokaliptik düşüncenin yansımalarıdır. Zira İslâmî döneme gelindiğinde apokaliptik literatür olgunlaşmış, Süryanice başta olmak üzere çeşitli dillere tercümeleri yapılmış ve bunun sonucunda apokaliptik düşünce geniş halk kitleleri arasında yaygınlaşmış durumdaydı. Apokaliptik literatürün Arap yarımadasına Habeşistan üzerinden girdiği söylenebilir. Zira apokaliptik metinlerin bazılarının erken dönemde Habeşçe tercümelerin olduğu bilinmektedir. Bilinen en eski Yahudi apokalipsi olan *Enoch* kitabı Habeşistan kilisesi gibi bazı yerel kiliselerde kanonik metinlerden sayılmıştır. En eski tarihli bölümlerinin M.Ö. üçüncü yüzyıla ait olduğu kabul edilir.⁶¹ Suriye

⁵⁹ İbn Mâce, "Fiten", 34, 36; Tirmizi, "Fiten", 36; ayrıca bk. Yavuz, "Mehdi", XXVIII, 372-373.

⁶⁰ Apokaliptik literatürün hadis külliyatına özellikle de fiten edebiyatına etkisi hakkında bir çalışma için Bkz. Mehmet Paçacı, "Hadiste Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı", *İslamiyat*, 1(1998), 35-53.

⁶¹ Davies, "Apocalyptic", 402.

ve Filistin'in fethedilmesi ve ihtidaların artmasıyla Müslüman dünyanın apokaliptik kültürle daha yakın bir ilişki içerisine girdiği aşikâr bir durumdur. Bu, kültürel etkileşimin doğal bir sonucudur. Özellikle Süryanice üzerinden farklı kültürlerin İslam dünyasında varlık gösterdiği bilinen bir durumdur. Rivayetlerin tedvin döneminin söz konusu etkileşimin yoğun olduğu döneme tekabül etmesi de dikkatlerden uzak tutulmaması gereken bir husustur.

Mesih/mehdi tasavvuruna ilişkin rivayetlerde özellikle fiten edebiyatında, beklenen kişiye, dönemine ve faaliyetlerine ilişkin bilgilerde apokaliptik denilebilecek tasvirlerin yer aldığı görülmektedir. Bu tasvirlerin nakledildiği kültüre adaptasyonu sonucu İslâmî motifler eklenmiş, şahıs ve mekânlar değişmişse de ana temalar önemli ölçüde benzerlik göstermektedir. Yukarıda apokaliptik literatürdeki Mesih beklentisinin temel tasvirlerini ele aldığımız çerçevede Mesih/mehdi tasavvurunun İslam geleneğindeki ana temalarını şu şekilde tasnif edebiliriz.

3.3. Mesih/Mehdi'nin Şahsiyetine İlişkin Tasvirler

Rivayetlerde ortaya konan Mesih/mehdi tasavvurunda ahir zamanda gelmesi beklenen kişi, kurtarıcı olarak tasvir edilmektedir. İlgili rivayetlerde gerek beklenen mehdi gerekse yeniden yeryüzüne inen Hz. İsa, çeşitli sıkıntı ve belalarla boğuşan özelde Müslümanları genel olarak da insanlığı kurtarmak üzere gönderilecektir. Aynı zamanda Mesih/mehdi, apokaliptik kurtarıcı olduğu gibi beşer üstü özelliklere sahip kahraman bir savaşı lider olarak tasvir edilmektedir. Rivayetlerde ahir zamanda gelecek olan mehdi, güçlü bir hükümdar ve Allah'ın halifesi olarak tanımlanır. İbn Mâce'nin bir rivayetinde mehdi, doğu tarafından gelen, çetin bir şekilde savaşan bir ordunun komutanı ve hükümdarı olarak tasvir edilmektedir.⁶² Onun hükümlanlığı beş, yedi veya dokuz yıl sürecektir.⁶³ Beklenen Mehdi, Hz Peygamber'in soyundan gelecek, ehl-i beytten olacaktır.⁶⁴ Hatta adı Resulullah'ın adına babasının adı da adına uygun olacak, yaratılış bakımın-

⁶² İbn Mâce, "Fiten", 34.

⁶³ Ebu Davud, "Mehdi", 1; İbn Mâce, "Fiten", 34; Tirmizî, "Fiten", 53; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut, 1999), XVII, 254.

⁶⁴ Tirmizî, "Fiten", 52; Ebu Davud, "Mehdi", 1.

dan da ona benzeyecektir.⁶⁵ Bu şekilde nesebin Hz. Peygamber ile ilişkilendirilmesiyle ona bir kutsallık atfedilmiş olmaktadır. Dinî geleneklerin çoğunda beklenen kurtarıcı, geçmiş dönemlerde mutluluk, adalet ve hükümranlığın zirvede olduğu devrin peygamberi, lideri veya kralı gibi şahıslarla nesep bakımından ilişkilendirilir.⁶⁶

Nüzul-i İsa inancında yeryüzüne yeniden gelen Hz. İsa, İslam'a tabi olan bir peygamberdir. Bununla birlikte rivayetlerde ona kurtarıcılık özelliği de verilmektedir. Rivayetlerde o, adaleti hâkim kılacak bir hükümdar olarak tasvir edilir.⁶⁷ Rivayetlerin bir kısmında gökten inen Hz. İsa, mitolojik bir savaşçı gibi tasvir edilmektedir. Buna göre deccâl'in yeryüzündeki kötü faaliyetleri sonrasında Allah, Meryem oğlu Mesih'i, Şam'ın doğusundaki beyaz minareye, iki boyalı elbise içinde ve elini iki meleğin kanadına koymuş bir şekilde indirecektir. Hz. İsa başını eğdiği zaman su damlayacak, kaldırdığı zaman da ondan inci taneleri gibi su dökülecektir. Onun soluğunu duyan her kâfir hemen ölecek; soluğu, kendi gözünün görebildiği yere kadar gidecek ve herkes onun soluğunu duyacaktır. Ondandır Mesih-Deccâl'in peşine düşüp onu öldürecek.⁶⁸ Bir başka rivayette deccâl, onu görür görmez tuzun suda eridiği gibi eriyeceği nakledilmektedir.⁶⁹ Bu rivayetlerde Hz. İsa'nın şahsiyeti ve gökten inişi tasvirlerinde apokaliptik temaların varlığı dikkat çekicidir. Yukarıda ele aldığımız üzere apokaliptik literatürde Mesih, gökten bulutlar arasında yeryüzüne inen ve beşer üstü özelliklere sahip bir figür olarak anlatılmaktadır.

3.4. Mesih/Mehdi Devri Öncesine İlişkin Tasvirler

İlgili rivayetlerde apokaliptik temalara benzer şekilde Mesih/mehdi öncesi devirde dinsizlik, kötülük, adaletsizlik, kıtlık, savaşlar, bela ve musibetlerin artacağına ilişkin tasvirler yer almaktadır. Beklenen kurtarıcı yeryüzüne yayılmış olan bu kötülük ve musibetleri yok edecektir. Söz konusu tasvirler

⁶⁵ İbn Mâce, "Fiten", 34; Ebu Davud, "Mehdi", 1.

⁶⁶ Bk. Sarıkçıoğlu, *Mehdi Tasavvurları*, 59-62.

⁶⁷ Buhâri, "Büyu", 102, "Mezâlim", 31, "Enbiya", 49; Müslim, "İman", 242-243; Tirmizi, "Fiten", 21, 24, 59, 62; İbn Mâce, "Fiten", 33.

⁶⁸ Müslim, "Fiten", 110.

⁶⁹ Müslim, "Fiten", 34; İbn Mâce, "Fiten", 33.

inançsızlık, kötülük, adaletsizlikler, kıtlık, deprem, savaş ve musibetlerin artacağına ilişkin öngörüler olup İslam geleneğinde “fiten” kavramıyla ifade edilmektedir. Bu kavram, hadis külliyatında kitap ismi olarak kullanılmakta ayrıca bu konuları ele alan müstakil eserlerin de ismini oluşturmaktadır.

Mesih/mehdi tasavvuru kıyametle ilişkili olduğundan kıyamet öncesi devirle ilgili anlatımlar Mesih/mehdi öncesi dönemin bir tasvirini oluşturmaktadır. Bu bağlamda rivayetlerde kıyamet öncesi gerçekleşeceği öngörülen inançsızlık ve günahın, savaş, kıtlık ve cana kıymaların artması gibi tasvirler aynı zamanda Mesih/mehdi öncesi dönemin anlatımıdır. Bu çerçevede söz konusu zaman diliminde Allah’a kulluk ve hayır ameller azalır, cimrilik artar, ilim ortadan kalkar, her türlü fitne ve cana kıymalar (herc) çoğalır, büyük depremler ve yangınlar ortaya çıkar.⁷⁰ Bu dönemde fitneler insanlar üzerine yağmurlar gibi yağacaktır.⁷¹ Apokaliptik düşüncede olduğu gibi Mesih/mehdi öncesi devrin temel teması zulüm ve adaletsizlikle dolu bir dönem olarak tasvir edilmesidir. Buna göre beklenen mehdinin gelişinden önce dünya zulüm ve haksızlıklarla dolu bir dünya haline gelecektir. Mehdi ise bu durumu değiştirecek ve yeryüzüne adaleti hâkim kılacaktır.⁷²

Rivayetlerde Hz. İsa’nın yeryüzüne gelişinden önce de aynı şekilde adaletsizlik ve kaosun hâkim olduğu nakledilmektedir. Hz. İsa, haksızlıkları ve deccâlin temsil ettiği kötülük güçlerinin ortaya çıkardığı kaosu ortadan kaldıracak, yeryüzünde adaleti hâkim kılacaktır.⁷³ Nüzul-i İsa inancının temel vurgusu Hz. İsa’nın İslam’a tabi olan bir peygamber olarak inmesi olmakla birlikte apokaliptik temaların yer aldığı ayrıntılı nakillerin mevcut olduğu görülmektedir. Bu rivayetlerden birini İbn Mace nakletmektedir. Bu rivayete göre deccâlin çıkışından önce dolayısıyla Hz. İsa’nın nüzülü öncesi devirde yeryüzünde üç şiddetli yıl olacak, İnsanlar açlık ve kıtlıkla karşı karşıya kalacaklardır. Allah gökyüzüne birinci yılda yağmurun üçte birini tutmasını, yere de bitkinin üçte birinin tutmasını emredecektir. Üçüncü senede ise gökte yağmurun tümü tutulacak, hatta Allah, bir damla yağmur

⁷⁰ Buhârî, “Fiten”, 5, 16, 24.

⁷¹ Müslim, “Fiten”, 9-10.

⁷² Ebu Davud, “Mehdi”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVII, 426-427

⁷³ Buhârî, “Büyü”, 102, “Enbiyâ”, 49; Müslim, “İmân”, 242-243, 247, “Hac”, 216, “Fiten”, 34, 39, 110; Ebû Davud, “Melâhim”, 12, 14; Tirmizî, “Fiten”, 21, 54, 59, 62.

bile yağdırmayacaktır. O yıl yere de bitkinin hepsini tutması emredilecek, tek bitki bile bitirmeyecektir. Allah'ın diledikleri hariç, tüm geviş getiren hayvanlar helak olacaktır.⁷⁴

3.5. Tarihın Sonu Düşüncesi ve Tarihlendirmede Sembolizm

Mevcut devir ile gelecek dönem arasındaki ayırım, tarihin sembolik ifadelerle sınıflandırılması ve son çağın yakın olduğu düşüncesi apokaliptisizmin temel esaslarındandır. Esasında İslam inancına göre ahir zaman Hz. Peygamber ile başlamıştır ve kıyametin ne zaman kopacağını da Allah'ın dışında kimse bilemez. Bu manada Hz. Peygamber'in gelişyle kıyametin kopması arasındaki zaman dilimi ahir zaman kavramıyla ifade edilir. Bununla birlikte gelenekte zayıf veya mevzu bazı rivayetlerin etkisiyle sembolizm ve ebced gibi tarih hesaplama yöntemleri yer edinmiş, Mesih ve mehdinin gelişi, kıyametin zamanı hesaplanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda tarih de geleceğe dönük bir takım sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Özellikle İslam kültüründe oluşan fiten edebiyatı gerek geleceğe dönük konuları ele alması gerekse sembolizme dayalı üslubu bakımından apokaliptik literatürle benzeşmekte ve hâlihazırda sona yaklaşıldığını, gelecekte kötülük ve belaların biteceği bir çağın beklenmesini öngörmektedir.⁷⁵

Mesih/mehdi tasavvuruna ilişkin rivayetlerde bir takım rakamların sembolik anlamda kullanıldığı görülür. Mehdi ile ilgili rivayette onun beş, yedi veya dokuz yıl hükümlanlık süreceği nakledilir.⁷⁶ Bir diğer rivayette yedi, sekiz veya dokuz sene yaşayacağı ifade belirtilir.⁷⁷ Deccâlin yeryüzünde kalma süresi de kırk (rivayeti nakleden burada gün mü, sene mi yoksa yıl mı ifade edildiğini bilmediğini dile getirmiştir) olarak belirtilir. Hz. İsa'nın ise ikinci gelişinde yedi sene hayatta kalacağı bildirilir.⁷⁸ Rivayetlerde apokaliptik tasavvurda çokça kullanılan yedi, kırk gibi rakamların ifade edilmesi dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra rivayetlerde yaşanan dönem veya yaklaşan devir sona yakın olarak değerlendirilmektedir.

⁷⁴ İbn Mâce, "Fiten", 33.

⁷⁵ bkz. Paçacı, "Hadiste Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı", 35-53.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVII, 254; Ebu Davud, "Mehdi", 1.

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XVII, 310.

⁷⁸ Müslim, "Fiten", 116.

Önceki dinî geleneklerde apokaliptik beklentiyi tetikleyen temel unsurlardan biri olan toplumsal sıkıntı ve musibetlerin, İslam dünyasında da Mesih/mehdi tasavvuruna ilişkin rivayetleri önemli ölçüde etkilediği söylenebilir. Erken dönemlerden itibaren başlayan iç savaşlar, Cemel Vakası, Sıffin Savaşı ve Şii düşüncenin temelini oluşturan mehdilik düşüncesi bağlamında Ehl-i beytin yaşadığı acılar, geleceğe umutla bakmanın bir yöntemi olarak yeni bir çağ ve kurtarıcı beklentisini tetiklemiş olmalıdır. Fiten edebiyatında yer alan bazı rivayetler bu düşüncüyü destekler mahiyettedir. Emeviler dönemindeki iç karışıklıklar, Ehl-i beytin mücadeleleri, daha sonra Abbasiler döneminde devam eden problemler, başta Ehl-i beyt ve çevresinde toplumsal karamsarlık üretmiş bu da fiten edebiyatına önemli ölçüde yansımıştır. İlgili rivayetlerde mehdi beklentinin Ehl-i beyt ve Abbasoğulları kavramlarıyla ilişkili kullanılması, yaşanan sıkıntılar dolayısıyla mehdi devrinin çok yakında gerçekleşeceği düşüncesinin hâkim olduğunu göstermektedir.⁷⁹ Nuaym b. Hammad'ın naklettiği buna benzer (ö. 228/243) bir rivayette 145, 160, 179 gibi tarihler verilerek zikredilen her bir senede gerçekleşecek bir takım olaylardan bahsedilir, en son da ise 190 senesinde cana kıymaların (herc) olacağı ve bunun kıyamete kadar süreceği bildirilir.⁸⁰ Bu rivayetler rakamsal sembolizmin yanı sıra tarihin sonunun konjoktürel olaylarla ilişkilendirildiğini ve yakın bir gelecekte Mehdi döneminin başlayacağı düşüncesini yansıtmaktadır.

Mehdi öncesi devrin sınıflandırılarak bir takım acı, sıkıntı ve musibetlerle ilişkilendirilmesini, tasavvuf düşüncesinin önemli temsilcilerinden İbn Arabî'de (ö. 638/1240) görmekteyiz. O, Hz. Peygamber'den mehdinin gelişine kadar olan tarihi dört döneme ayırır. Hz. Peygamber sonrasında aralarında fitne, sıkıntı ve kötülüklerin olduğu üç dönem geçecektir. Akabinde dördüncü dönemde mehdi gelecek ve onun devri başlayacaktır. Mehdi döneminde önceki kötülük ve sıkıntılar bitecek, adalet, bolluk ve gerçek dinin hâkimiyeti gerçekleşecektir.⁸¹

⁷⁹ Nuaym b. Hammad, *el-Fiten* (Kahire: Mektebetü't-tevhid,1412), I, 217.

⁸⁰ Nuaym b. Hammad, *el-Fiten*, II, 710.

⁸¹ Muhyiddin İbn Arabî, *el-Fütühâtül-mekkiye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010), XIII, 66.

3.6. İyiler ile Kötüler Arasında Gerçekleşecek Savaşlara İlişkin

Tasvirler

Kurtarıcı beklentisine ilişkin apokaliptik tasvirlerde temel temalardan biri Mesih öncesi dönemde savaşların ve kötülüklerin artması, mesihî devirde ise beklenen kurtarıcının bu kötülük güçleriyle mücadele etmesi ve kötülük güçlerini temsil eden lideri öldürmesidir. Apokaliptik literatürün temel niteliği ise gelecekte olması öngörülen bu olayların mitolojik bir anlatımla ele alınmasıdır. Nüzul-i İsa inancı ve mehdi tasavvuruna ilişkin rivayetlerde benzer şekilde Mesih/mehdi öncesinde savaşların artması, Mesih/Mehdi'nin kötülük güçlerinin ordularıyla savaşmaları ve liderleri deccâli öldürmeleri anlatılır. Burada dikkat çekilmesi gereken durum, Müslüman kurtarıcı düşüncesinin ikili olması dolayısıyla söz konusu mücadelenin gökten inen Hz. İsa ve Mehdi tarafından beraber yürütülmesidir. Kötülük güçlerinin lideri olan deccâl, olağanüstü güçleri olan bir varlıktır. Harikulade bir takım hadiseler gerçekleştirerek ulûhiyyet iddia edecek ve insanları doğru yoldan saptıracaktır.⁸² Rivayetlerin bir kısmında onu Hz. İsa'nın öldüreceği diğer bir kısmında ise Mehdi'nin öldüreceği belirtilmektedir.

Apokaliptik literatüre benzer şekilde Mesih/Mehdi tasavvuruna ilişkin rivayetlerin bir kısmında gelecek çağa yakın dönemlerde Roma gibi bazı imparatorlukların adı da verilerek büyük güçlerle savaşların olacağı, Mesih/Mehdi'nin gelişiyile dünyayı kasıp kavuran bu kötülük güçlerinin yok olacağı nakledilmektedir. Çoğu zaman bu kötülük güçleri konjoktürel olaylar veya o günün toplumun gündemiyle ilişkilendirilmektedir. Bu hususta müminlerin birbirleriyle savaşı, dünyayı etkileyen savaşlar, Mesih/Mehdi ile deccâl ve ordusu arasındaki mücadeleleri konu alan pek çok rivayet başta fiten edebiyatı olmak üzere kaynaklarda yer almıştır. Biri Mehdi diğeri nüzul-i İsa ile ilgili iki rivayeti aktarmakla yetineceğiz.

İbn Mace'nin mehdinin zuhuruna ilişkin naklettiği rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah biz Ehl-i Beyt için ahireti dünyaya tercih etmiştir. Şüphesiz Ehl-i Beytim benden sonra bela, kaçırılma ve sürgüne uğrayacaktır. Nihayet siyah bayraklı bir kavim doğu tarafından gelecek ve hayır (hükümdarlık) isteyecekler. Fakat istekleri yerine getirilmeyecek-

⁸² Buhâri, "Fiten", 27,28; Müslim, "Fiten", 100-110.

tir. Bunun üzerine savaşıacaklar ve onlara yardım edilecektir. Bundan sonra istedikleri (krallık) onlara verilecek, fakat kendileri bunu kabul etmeyip emirliği Ehl-i Beytimden olan bir adama vereceklerdir. Bu emir ise daha önce zulümle doldurulduğu gibi yeryüzünü adaletle dolduracaktır. Sizden kim o güne yetişirse kar üzerinde emekleyerek de olsa onlara katılsın”⁸³ Bu rivayette Ehl-i Beytin tarihî süreçte yaşadığı acık ve sıkıntıların eskatolojik bir beklenti şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. Ayrıca apokaliptik literatürde çokça görüldüğü şekliyle mevcut siyasî veya sosyal duruma sembolik bir biçimde işaret edilmektedir.

Nüzül-i İsa inancına ilişkin olarak apokaliptik temaların bulunduğu ve söz konusu dönemin güçlü siyasi iktidarlarının, eskatolojik savaşla ilişkilendirildiği bir rivayet, Sahih-i Müslim’de yer almaktadır:

“Romalılar Âmâk’a yahut Dâbık’a inmedikçe kıyamet kopmayacaktır. Onların karşısına Medine’den o gün yeryüzü halkının en iyilerinden bir ordu çıkacaktır. Askerler saf bağladıkları vakit Romalılar bizimle, bizden esir alınanların arasını serbest bırakın: Onlarla savaşalım, diyecekler. Müslümanlar da: Hayır! Vallahi sizinle din kardeşlerimizin arasını serbest bırakamayız. Cevabını vereceklerdir. Müteakiben onlarla savaşacaklardır ..... Daha sonra İstanbul fethedilecektir. Gaziler kılıçlarını zeytin ağaçlarına asmış, ganimetleri taksim ederken aniden içlerinde şeytan: Gerçekten Mesih aileriniz hakkında sizin yerinizi aldı, diye nâra atacak. Onlar da çıkacaklardır, fakat bu bâtıldır. Şam’a geldikleri vakit ise gerçekten çıkacaktır. Gaziler harbe hazırlanır, saflarını düzeltirlerken namaz ikâme olunacak ve Meryem’in oğlu İsa inerek onlara imamlık yapacaktır. Allah’ın düşmanı (Deccal) onu görünce, suda tuzun eridiği gibi eriyecek. Onu o haliyle bıraksa tamamıyla eriyecek, fakat daha tam erimeden onu kendi eliyle öldürüp mızrağındaki kanını halka gösterecektir.”⁸⁴

Bu rivayette apokaliptik temaların varlığı dikkat çekmektedir. Öncelikle kurtarıncının gelmesi öncesi büyük imparatorluklarla savaş tasviri yapılmaktadır. Söz konusu edilen büyük güç ise Roma imparatorluğudur. Apokaliptik literatürde de Roma imparatorluğu ile savaş teması işlenmektedir.

⁸³ İbn Mâce, “Fiten”, 34.

⁸⁴ Müslim, “Fiten”, 34;

Bu tasvirlerde mevcut dönemin son devire yakın olduğu düşünüldüğünden konjoktürel umutların eskatolojik beklenti olarak işlenmiş olduğu izlenimi vermektedir. Ayrıca ikinci gelişiyse Hz. İsa mitolojik bir kahraman olarak tasvir edilmektedir. Kötülüğün temsilcisi deccal onu görür görmez erir, fakat daha ölmeden bir savaşçı gibi Mesih onu kendi elleriyle öldürür. Bu rivayet ile apokaliptik düşünce arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Bu bakımdan Mesih/Mehdi tasavvuruna ilişkin olarak sahih kaynakların dahi naklettikleri bazı rivayetlere sembolik üslup ve mitolojik materyal gibi apokaliptisizmin temel unsurlarının karışmış olması muhtemeldir. Bunun yanı sıra bu rivayetlerin tarihî gerçeklikle değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Zira örneğin yukarıdaki rivayette Mesih öncesi döneme ilişkin olarak aktarılan Roma imparatorluğuyla savaş, İstanbul'un fethi gibi olayların günümüz açısından bir anlam ifade etmediği aşikârdır. Roma imparatorluğunun yıkılması ve İstanbul'un fethi gelecekte gerçekleşmesi beklenen bir olay değil, bilakis geçmişte kalmış tarihî olaylardır.

3.7. Mesih/Mehdi Dönemine İlişkin Tasvirler

Apokaliptik düşüncedeki altın çağ tasavvuruna benzer şekilde İslamî kurtarıcı inancında da gerek Hz. İsa'nın ikinci gelişinden sonraki dönem gerekse Mehdi'nin devri inançsızlık, ahlaksızlık, kötülük ve belaların sona erdiği, mutlak adalet ve bereketin gerçekleştiği bir altın çağ olarak tasvir edilmektedir. Apokaliptik literatürde görüldüğü gibi mutlak iyilik devri olan bu altın çağı gerçekleştirecek kişi ya yeniden yeryüzüne dönen Hz. İsa veya Hz. Peygamber'in soyundan gelecek kurtarıcı Mehdi olarak tasavvur edilmektedir.

İlgili rivayetlerde Hz. İsa, yeryüzüne yeniden gelişinde adaleti sağlayan bir kral olarak tasavvur edilir. Aynı zamanda onun dönemi bereketli olacak ve zenginlik sağlanacak; mal öyle çoğalacak ki onu kabul edecek kimse bulunamayacaktır.⁸⁵ Onun dönemi aynı zamanda dinî mükemmelliğin yaşandığı bir çağ olacaktır. Hz. İsa, İslam adına insanlarla savaşacak, birçok

⁸⁵ Buhâri, "Büyü", 102, "Mezâlim", 31, "Enbiya" 49; Müslim, "İman", 242-243; Tirmizi, "Fiten", 21, 24, 59, 62; İbn Mâce, "Fiten", 33.

milleti yok edecek, en sonunda din olarak sadece İslam kalacaktır.⁸⁶ Apokaliptik tasavvurun temel temalarından biri Mesih döneminin mutlak barış dönemi olmasıdır. Rivayetlerde bunu ima eden ifadeler mevcuttur. Örneğin bir rivayete göre Hz. İsa deccâli öldürdükten sonra yedi sene insanlar arasında yaşayacak ve bu dönemde iki kişi arasında düşmanlık olmayacaktır.⁸⁷ Bazı rivayetlerde Hz. İsa'nın ikinci dönemine ilişkin tasvirin tam bir altın çağ tasavvuru olduğu görülmektedir. Rivayetlerde yer alan ifadelerde dahi mevcut benzerlikler dikkat çekicidir. Apokaliptik literatürde mesihî dönem mutlak bir adalet, iyilik ve mutluluk çağı olarak düşünülmekte hatta bu mutlak iyilik ve zararsızlık hali hayvanlar da dâhil olmak üzere bütün canlıları kapsayacak şekilde tasvir edilmektedir. Bu temaları işleyen rivayetlerden biri İbn Mace'de geçmektedir. Buna göre Hz. İsa geldikten sonra yeryüzünden kin ve düşmanlık kaldırılacak, ayrıca zehirli hayvanlar da zararsız hale getirilecektir. Küçük çocuklar elini yılanın ağzına sokacak, yılan ise zarar vermeyecek; aslanları kaçırmaya zorlayacaklar fakat onlara zarar vermeyecekler. Bir kapın su ile dolduğu gibi yeryüzü de barışla dolacaktır. Din bakımından da birlik yaşanacak, insanlar Allah'ın dışında bir varlığa tapmayacaktır. Bunların yanı sıra savaşlarda ortadan kalkacak, mutlak bir bereket bahşedilecektir.⁸⁸ Görüldüğü üzere Apokaliptik literatürler birebir örtüşen temalar ile ifadeler yer almakta ve beklenen bir altın çağ tasvir edilmektedir.

Mehdi inancına ilişkin rivayetlerde de aynı şekilde Mehdi dönemi mutlak adalet, iyilik ve bereket çağı olarak tasvir edilmektedir. Mehdi kendisinden önceki zulüm ve adaletsizlikle dolu devri sona erdirecek, onun dönemi ise mutlak adalet çağı olacaktır.⁸⁹ Bu dönemde ümmet, daha önce kimse'nin nail olmadığı bir şekilde nimete kavuşacaktır. Gökyüzü yağmurlarını yağdıracak, yer bitkilerinden hiç birini saklamayacak, mal yığın yığın olacaktır. İnsanlar Mehdi'ye gelip istekte bulunacak, o da onlara istedikleri kadar verecektir.⁹⁰

⁸⁶ Buhâri, "Enbiya", 48.

⁸⁷ Müslim, "Fiten", 116.

⁸⁸ İbn Mâce, "Fiten", 33.

⁸⁹ Ebu Davud, "Mehdi", 1.

⁹⁰ Müslim, "Fiten", 34; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsmed*, XVII, 254.

SONUÇ

Dinî geleneklerin çoğunda bulunan zamanın sonlarında gelecek bir kurtarıcı beklentisi, Yahudi ve Hıristiyanlık açısından apokaliptik dönem ve literatür ile merkezî bir konum elde etmiş, üslup ve mitolojik materyal bakımından ise çeşitlenmiştir. Örneklerini gördüğümüz üzere bu literatürün İslam geleneğinde mevcut olan Mesih/Mehdi tasavvurunu etkilediğini söylemek mümkündür. Bu etki özellikle sembolik üslup ve mitolojik materyalde kendini göstermektedir. Bu bağlamda söz konusu inanç, mevcut inançsızlık, adaletsizlik, kötülük, savaşlar, bela ve musibetlerin yakın zamanda sona ereceği, Mesih/Mehdi'nin gelişyle dinî hâkimiyet, mutlak adalet, iyilik, barış ve bereket dolu bir çağın başlayacağı umudunu ifade etmektedir. Mesih/Mehdi'ye yüklenen beşer üstü özellikler, onun kötülükle mücadelesinin tasviri, geleceğe döneme ilişkin hesaplamalar veya döneminin süresine ilişkin rakamsal sembolizm, devrine ilişkin altın çağ tasavvurları gibi sembolik üslup ve mitolojik materyal, söz konusu inançta apokaliptisizmin tesirini gösterici mahiyettedir. Bu durum, kültürel etkileşimin doğal bir sonucudur. Zira apokaliptik literatür ve özellikle söz konusu inanç, zamansal olarak önce olup rivayetlerin oluştuğu dönemde Yahudi ve Hıristiyan dünyasında apokaliptisizm, geniş halk kesimleri arasında yaygın bir düşünce sistemiydi. İslam fetihlerinin, Hıristiyanların yaşadığı coğrafyalara ulaşmasıyla ihtidalar, dolayısıyla kutsal metinler ve apokrif metinlere vâkıf insanlar çoğalmıştır. Söz konusu dönemde Ehl-i Kitapla özellikle Hıristiyanlarla teolojik ilişkiler önemli ölçüde artmıştır. İsrailiyat kültürü bu yolla İslam geleneğinde yer etmiş, rivayetlerde kendini göstermeye başlamıştır. Aynı zamanda apokaliptik literatürün İslam öncesi dönemden itibaren Habeşistan ve Yemen üzerinden Arap yarımadasına girdiği kabul edilmektedir.

Kurtarıcı beklentisinin dinlerin ortak bir hakikati olduğu, İbrahimî dinlerin son temsilcisi olarak İslam'da da böyle bir inancın olmasının mümkün olduğu düşüncesi ileri sürülebilir. Bu düşüncede temel dayanak noktası, ilahî dinlerde kaynağın bir olduğu, dolayısıyla ortak hakikatlerin mevcudiyetinin mümkün olduğu kanaatidir. Peygamber kıssaları başta olmak üzere dinî metinlerin birçok konuda ortak noktalarının olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte Kur'an, son ilahî kitap olarak müheymin vasfına haiz olup, önceki dinî metinlerde yer alan bazı bilgileri tasdik ederken, birçoğunu da reddetmekte veya düzeltmektedir. Bu durumda önceki dinlerle ilişkili bir

inanç konusunu değerlendirirken temel kıstas, Kur'an ve mütevatir sünnet ile bunlardan çıkarılan temel inanç sistemi olmalıdır. Ayrıca kurtarıcı düşüncesinin ortak hakikat olduğu iddiası, Kur'an ile önceki dinî metinleri kaynak değeri açısından eşit tutma anlamına da gelecektir. Hâlbuki Kur'an ile Kitab-ı Mukaddes metinleri, gerek tarihî bakımdan oluşum süreci gerekse içerdikleri muhteva bakımından farklıdır. Apokaliptik literatürü ilahî metinler olarak değerlendirmek ise mümkün değildir. Zira bu metinlerin temel özelliği, sembolik üslup ile hurûfî, ezoterik ve mitolojik materyale sahip olmalarıdır. Bu özellikleri bakımından Helen kültürü ve İran düalizminden önemli ölçüde etkilendiği kabul edilmektedir. Bu bağlamda söz konusu metinlerin çerçevesini çizdiği bir kurtarıcı beklentisini İslamî bir inanç olarak ortaya koymanın pek çok sorunu ihtiva edeceği aşîkârdır.

Yukarıda çerçevesi çizildiği şekliyle apokaliptik düşünceye dayanan, hurûflik ile ezoterik ve mitolojik materyal içeren Mesih/Mehdi beklentisi, mevcut rivayetler dolayısıyla İslamî bir akide olarak temellendirilebilir mi? Öncelikle Mehdi inancını ele aldığımızda, Kur'an'da bu beklentiye yer verilmemekte, kavram olarak da Buhari ve Müslim gibi temel hadis kaynaklarında geçmemektedir. Bunların dışındaki diğer hadis eserlerinde buna ilişkin rivayetler yer almaktadır. Buna göre Mehdi inancı, tevatürle nakledilmemiş zannî bir sübute dayanmış olmaktadır. Bu durum ve yukarıda ele alınan ezoterik ve mitolojik materyal ile İslam'ın genel nübüvvet ilkeleri ve zaman tasavvuru dikkate alındığında Mehdi inancını İslam inanç sistemi içerisinde değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Nüzûl-i İsa inancına gelince Kur'an'da Hz. İsa'nın yeniden yeryüzüne geleceğine ilişkin açık bir ifade mevcut değildir. Akıbetine ilişkin bazı ayetler, müfessirlerin bir kısmı tarafından onun kıyamet öncesinde geleceğine yorumlanmıştır. Ancak aksi görüşü savunanlar da söz konusudur. Bu bakımdan Nüzûl-i İsa inancını savunanlar zannî bir delalete dayanmaktadırlar. Bu inanca ilişkin rivayetler ise her ne kadar Suyûtî ve Keşmirî gibi âlimlerce mütevatir kabul edilmiş olsa da çoğunluk bu hadislerin tevatür derecesine ulaşmadığı kanaatindedir. Bu bağlamda Nüzûl-i İsa inancının, inanılması zorunlu bir akide olarak temellendirilmesi zor görünmektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın yeniden yeryüzüne dönüşü gibi mevcut Hıristiyanlığın temelini oluşturan önemli bir meselenin Kur'an'da yer almaması, aksine Hz. İsa'nın kendisinin değil, Ahmed adında bir peygamberin

geleceğini bildirmiş olması, bu beklentinin bir inanç olarak ortaya konmasını büyük ölçüde zorlaştırmaktadır.

Mesih/Mehdi inancı, İslam nübüvvet anlayışı ve zaman tasavvuru bakımından temel ilkelerle çelişen hususlar içermektedir. Buna göre nübüvvet insanlık tarihiyle başlayan bir süreç olup bu zincirin son halkasını Hz. Muhammed oluşturmaktadır. O, insanlığa gönderilen son ilahî elçidir. Bu çerçevede Kur'an, Ehl-i Kitap başta olmak üzere önceki geleneklerde mevcut olan ahir zamanda gelecek kurtarıcı beklentisine temas etmekte ve bu beklentinin, Hz. Muhammed'in yenilenmiş bir ilâhî mesaj ile son peygamber olarak gönderilmesiyle gerçekleştiğini bildirmektedir. Buna göre Benî İsrail peygamberlerinin haber verdiği, Tevrat ve İncil'de yazılı olan kurtarıcı, Hz. Peygamber'dir. Mesih/Mehdi inancının aynı zamanda İslam'ın zaman tasavvuruyla da çelişen yönleri bulunmaktadır. Zira Kur'an açısından bakıldığında mevcut dönemin kötü olduğu, gelecekte ise mutlak iyilik devrinin geleceğine ilişkin bir tasavvurdan söz etmek mümkün değildir. Bilakis yukarıda belirtildiği gibi Hz. Peygamber ile nübüvvet silsilesinin sonu gelmiştir. Ayrıca İslam geleneğinde "ahir zaman" kavramı Hz. Peygamber ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre ahir zaman denilen devir Hz. Peygamber ile kıyamet arasındaki dönemdir (Buhari, "Rikâk", 39; Müslim, "Fiten", 132, 139). Ancak yukarıda temas edildiği üzere Yahudi ve Hıristiyanlıkta özellikle apokaliptik düşüncedeki Mesih tasavvuru, yeryüzünde gerçekleşecek bir altın çağ öngörmektedir. İslâm açısından bakıldığında ise hiçbir kötülüğün var olmadığı, her türlü bereketin sonsuz olduğu ve bütün varlığı kapsayan mutlak iyilik ve huzur dönemi, bu dünyada elde edilebilecek bir şey olmayıp diğer âlemde ve cennette müminlerin yaşayacakları bir hayattır. Kuran'da, yeryüzünde hâkimiyet kurmak ve güven içerisinde yaşamak, iman ve salih amel yapma şartına bağlanmıştır (el-Enbiyâ 21/105; en-Nûr 24:55).

Sonuç olarak tarihî süreçte ve günümüzde Yahudilikte önemli bir inanç, Hıristiyanlıkta ise dinin merkezini oluşturan bu beklentinin, Kuran'da açık bir şekilde yer almamış olması, sorulması gereken en temel sorudur. Mesih/Mehdi inancına ilişkin tartışmaları rivayetlerin baskısı altında değerlendirme problemi aşılacak durumundadır. Bu bağlamda sadece mevcut rivayetlerden hareket ederek, Mesih/Mehdi tasavvurunu İslam öncesi dini geleneklerdeki bilgiler, özellikle de apokaliptik literatürdeki mitolojik materyal

ile karşılaştırmadan değerlendirerek sonuca varmanın, İslam inanç sistemi açısından sorunlar içerdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavut. Beyrut, 1999.
- Aydın, Mahmut. “Hz. İsa’nın Akibeti Sorunu, Mesih Mehdi Tartışmaları”, *VI. Kur’an Sempozyumu: Kur’an ve Risalet*. 225-257. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Ayğan, Fadıl. *Son Peygamberi Müjdelemek: Beşâirü’n-nübüvve*. Ankara: İsam Yayınları, 2017.
- Batuk, Cengiz. *Tarihin Sonunu Beklemek: Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları*. İstanbul: İz Yayınları, 2003.
- Berlet, Chip. “Apocalypse”. *Encyclopedia of Millennialism and Millenial Movements*. ed. Richard A. Landes. 45-52. New York: Routledge, 2000.
- Blidstein, Gerald J.. “Messiah: in the Rabbinic Thought”. *Encyclopedia Judaica*. 14/110-113. USA: Thomson Gale, 2007.
- Cohn, Norman. *The Pursuit of Millennium*. New Jersey: Essential Books, 1957.
- Collins, John J.. “Apokalypse”. *Encyclopedia of Religion*. ed. Lindsay Jones. 1/409-414. USA: Thomson Gale, 2005.
- Çelebi, İlyas. “İsa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/472-473. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çınar, Mahmut. *Tarihte ve Günümüzde Mehdilik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Davies, Philip. “Apocalyptic”. *The Oxford Handbook of Biblical Studies*. ed. J.W, Rogerson-Judith M.Lieu. 397-408. Oxford, 2006.
- Eren, Muhammed Emin. “Tarihsel Bağlam ve İsrâiliyyâtın Rivayetlerin Oluşumundaki Etkisi- Nüzulü İsa İle Alâkalı Bir Rivayet Bağlamında-”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2011), s. 255-292.
- Flussser, David. “Apocalypse”. *Encyclopedia Judaica*. 2/256-257. USA: Thomson Gale, 2007.
- Greenstone, Julius H.. *the Messiah Idea in Jewish History*. Philadelphia, 1906.
- İbn Arabî, Muhyiddin. *el-Fütübâtül-mekkiye*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul, 2010.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu’l-Arab*. Beyrut: Daru Sadr, t.y.
- İlhan, Avni. *Mehdilik*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1993.
- İzmirli, İsmail Hakkı. “Mehdi Meselesi”. (sadeleştiren: Ali Duman). *Hikmet Yurdu* 3/6 (Temmuz-Aralık 2010), s. 339-346.
- el-Keşmirî, Muhammed Enver Şah. *et-Tasrih bima Tevatere fi Nüzulü’l-Mesih*. Halep, 1992.
- el-Kevserî, M. Zahit. *Nazra Âbira fi Meza’imi Men Yunkiru Nuzulü İsa Kable’l-Âbira*. Kahire, 1987.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. “İsa’yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi”. *İslamiyât* 3/4 (2000), s. 147-168.

- Klausner, Joseph. *The Messianic Idea in Israel*. İng. çev. W.F.Stinespring. New York: Macmillan Company, 1955.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. Riyad: Dâru Alemi'l-Kutub, 2003.
- Kutlu, Sönmez. "Beklenen Kurtarıcı İnanışına Dayalı Siyasî ve Dinî Hareketlerde Mehdilik Tipolojileri". *Beklenen Kurtarıcı İnanıcı*. 291-351. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Kutluay, İbrahim. "İmâmiyye Şiâsi Hadis Literatüründe Mehdiye Dair Rivayetlerin Sünnî Kaynaklarla Mukayesesi: Mehdi Telakkisi Ehl-i Sünnet'e Şiâdan mı Geçti?". *Uluslararası Mehdilik Sempozyumu Bildirileri*. 399-432. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası, 2018.
- Meral, Yasin. *Yahudilerin Abir Zamanı -Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesib-*. Ankara: Ankara Okulu, 2019.
- Meral, Yasin. *Yahudi Dini Literatüründe Mesib, Deccal ve Gog-Magog*. Ankara: Ankara Okulu, 2019.
- Mowinckel, Sigmund. *He That Cometh*. İng. çev. G.W.Anderson. New York: Abingdon Press, t.y.
- Nuaym b. Hammad. *el-Fiten*. Kahire: Mektebetü't-tevhid, 1412.
- Öz, Mustafa. *İmamiyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnanıcı*. İstanbul: M.Ü.İ.F.Vakfı Yayınları, 1995.
- Paçacı, Mehmet. "Hadiste Apokaliptizm veya Fiten Edebiyatı", *İslamiyât*, 1 (1998), s. 35-53.
- er-Râzî, Fahreddin. *Mefâtihul-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem. *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*. Samsun: Sidre Yayınları, 1997.
- Sarıtoprak, Zeki, *İslam İnanıcı Açısından Nüzul-i İsa Meselesi*. İzmir, 1997.
- Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman. *Nüzülü İsa b. Meryem Abire'z-Zeman*. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, t.y.
- Şeltût, Mahmut. "İsa'nın Ref'ı". çev. Ethem Ruhi Fiğlalı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (1978), s. 319-324.
- Şimşek Özkan. *Mehdilik ve Nüzul-i İsa Tartışmaları: İslam'ın Klasik Çağında Eskatolojik Kurtarıcı İnanıcı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Taberi, Ebû Ca'fer İbn Cerir. *Câmi'ul-beyân fi te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Ünverdi, Veysi. *Hız. İsa'nın Nüzülü Probleminin Kelami Açından Değerlendirilmesi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Wensinck, A.J.. *el-Mucemü'l-Müfêbres li-Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevi*. Leiden, 1936.
- Yar, Erkan. "Müslüman Düşüncede İsa'nın Dünyaya İnişi Paradigması". *Dini Araştırmalar* 4(2001), 141-159.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Mehdi: İslâm İnanıcında Mehdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/371-374. Ankara: TDV Yayınları, 2003.